

МаколаларАҚШ Ҳукумати Ҳисоботлари

2009 йилги инсон ҳуқуқлари амалиёти бўйича мамлакат ҳисоботи (03/11/2010)

Ўзбекистон

Америка Қўшма Штатлари қонунига мувофиқ, Давлат Департаменти дунёдаги Элчихоналар Инсон Ҳукуқлари оид Йиллик Ҳисоботни Давлат котиби томонидан эълон қилинганидан кейин ўттиз кун ичida мезбон мамлакатдаги тил(лар)да нашр этишини таъминлайди.

Ўзбекистон аҳолиси, тахминан, 27.6 миллион бўлган авторитар давлатдир. Конституцияда ҳокимиятнинг ижро, қонун чиқарувчи ва суд тармоқлариiga бўлинувчи президентлик системаси белгилаб қўйилган. Амалда эса президент Ислом Каримов ва марказлаштирилган ижроия ҳокимияти сиёсий ҳаёт устидан ҳукм юргизди ва деярли барча ҳокимият тармоқларини тўла назорат қилди. 150 нафар парламент қуи палатаси депутатидан 135 нафари сайланади, 100 нафар сенаторнинг 84 нафари эса маҳаллий кенгашларга сайланган депутатларгина иштирок этган чекланган сайловларда сайланади. Қолганларини президент тайинлайди. 2007 йилнинг декабрь ойида мамлакат президент И.Каримовни учинчи муддатга сайлади; бироқ Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилотининг (ЕХХТ) чекланган кузатувчилар миссияси берган маълумотга қараганда, ҳукумат сайловчиларни ҳақиқий овоз беришдан маҳрум қилган. Парламент сайлови 27 декабрь куни бўлиб ўтди. Гарчи сайловни ўтказиш тартиби сезиларли даражада такомиллаштирилган бўлса-да, ҳукумат фақат ўзига маъқул номзодларни рўйхатга олгани, оммавий ахборот воситаларини (ОАВ) ва сайлов кампаниясини маблағ билан таъминлашни назорат қилгани сабабли сайлов эркин ва адолатли бўлмади. Умуман олганда, фуқаро ҳокимияти хавфсизлик кучлари устидан тўла назоратни таъминлади.

Ҳукумат фуқароларга нисбатан ҳуқуқбузарлик қилишда давом этди, ҳокимият сиёсий ва фуқаро эркинликларини чеклади. Инсон ҳуқуқлари муаммолари фуқароларнинг ўз ҳукуматини ўзгартира олмаслиги; сайлаш имконияти чеклангани ва сайлов жараёнларининг қаттиқ назорат қилиниши; хавфсизлик кучларининг хибсга олинган кишиларни қийноққа солиши ва уларга нисбатан номақбул муносабатда бўлиши мисоллари; қамалганларнинг бошқалар билан алоқасини узиб қўйиш ва қамоқда ушлаб туриш муддатини чўзиш; ўзбошимчалик билан хибсга олиш ва қамоқда ушлаб туриш; қонуний тергов-суриштирув олиб бориш ва одил судловни рад қилиш; қамоқлардаги шароитнинг ёмонлиги; сўз, матбуот, йифинлар ўтказиш ва уюшмалар тузиш

эркинлигининг чеклангани; ҳукуматнинг фуқаролик жамияти фаолиятини назорат қилиши; дин эркинлигининг чеклангани, шунингдек, камсонли диний гурухларга мансуб кишиларнинг таъкиб қилиниши ва қамоққа ташланиши; баъзи фуқароларнинг бир жойдан иккинчи жойга кўчиш эркинлиги чеклангани; хотин-қизларнинг ҳукуқлари поймол этилиши; ҳукуматнинг пахта теримига одамларни мажбурий жалб этишидан иборат бўлди. Ҳукуматни танқид қилган инсон ҳукуқлари ҳимоячилари ва журналистлар жисмоний ҳужум ва таъқибга учради, ноқонуний ҳибсга олинди, сиёсий буюртма билан судланди ва руҳий касалликлар шифохонасида мажбурлаб даволанди.

ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИ ҲУРМАТ ҚИЛИШ

1-бўлим. Шахс дахлизлигини таъминлаш, бунга қўйидагилардан эркинлик ҳам киради:

а. Ўзбошимчалик ёки ноқонуний йўл билан ҳаётдан маҳрум қилиш

Давлат ёки унинг маҳсус хизмат ходимлари сиёсий буюртма билан одам ўлдиргани хусусида тасдиқланган маълумот учрамади.

Диний экстремизмда айбланиб қамалган ва жазо муддатини ўтаётган кишиларнинг бир нечаси ўлгани ҳакида уларнинг оила аъзолари хабар берди. Улар ҳар бир ҳолатда марҳумнинг жасадида уриш ёки бошқа хўрлаш излари бўлганини, лекин давлат органлари докторлар кўрикдан ўтказмай туриб, жасадни кўмасан, деб тазийқ ўтказганини маълум қилди. Ушбу таърифга мос келадиган ва йил давомида хабар қилинган ўлим ҳолатлари: Абдулатиф Аюпов (у ҳам сил касалига чалинган), Исмат Худойбердиев, Негмат Зуфаров ва Фолиб Муллажонов. Уларнинг барчасига диний экстремизм билан боғлиқ жиноятлар айби кўйилган.

22 январь куни тарқатилган ишончли бир хабарда айтилишича, 2005 йили Андижон воқеаларига сабаб бўлган судда айбланган 23 тадбиркорнинг бири экани тахмин қилинаётган Мухаммад Ортиқов ва Андижон воқеалари иштирокчиси деб гумон этилаётган Абдураҳим Кўчқоров қамоқда номаълум касалликдан ўлгани, лекин Кўчқоровнинг оила аъзолари уни ўлимидан бир неча ой аввал бориб кўрганида у соппа-соғ бўлган. Ҳошимжон Қодиров ҳам Андижон воқеаларидан кейин қамоққа олинган ва маълум қилинишича, 2008 йилнинг ноябрь ойида уриб ўлдирилган, аммо унинг ўлгани ҳакида бу йилгача хабар берилмаган.

30 апрель куни Фарғонада истиқомат қилувчи Қирғизистон фуқароси Нозимжон Мамадалиев қамоқда вафот этган. Гарчи суднинг расмий маълумотномасида у табиий сабабларга кўра ўлгани қайд этилса-да, қариндошлари унинг жасадини суратга олган ва унда аёвсиз калтаклаш излари қолган.

2005 йилги Андижон қирғинига эътибор қаратишга даъват қилаётган қувғиндаги гурух раҳбари Нурилло Мақсадовнинг сентябрь ойида маълум қилишича, унинг тўрт нафар қариндоши 2008 йили қамоқда ўлган, уларнинг жасадида қийноқлар изи қолган.

Одил Азизов, Фитрат Салоҳиддинов, Тоҳир Нурмуҳаммедов ва яна икки нафар номаълум маҳбус иши билан боғлиқ янгилик йўқ. Судлар барчасига диний экстремизм билан боғлиқ жиноят айбини қўйган ва маълум қилинишича, улар 2005 йил май ойи ва 2007 йили қамоқда қийноқларга солингандан сўнг ўлган.

Ҳукумат 2005 йили Андижонда рўй берган шиддатли тартибсизликлар вақтида кўплаб қуролсиз кишилар ва бошқаларнинг ўлдирилгани ҳолатини мустақил халқаро тергов қилишга розилик бермади. Ҳукумат 2005 йили ўзи ўтказган терговга асосланиб, қуролланган кишилар ҳукумат кучларини ўкка тутиб, биринчи бўлиб куч ишлатди, деб айтди. Ўлганларнинг тахмин қилинаётган сонини ҳукумат 187 нафар деса, гувоҳлар бир неча юз нафардан иборат деб хабар қилди.

б. Йўқолиб қолиш

Одамларнинг сиёсий буюртма билан йўқолиб қолишига оид маълумот учрамади. Андижондаги шиддатли тартибсизликларда иштирок этган кишиларнинг 2005 йилдан бошлаб йўқолиб қолишига оид кўплаб тасдиқланмаган хабарлар олинди. Йил давомида мажбурлаб мамлакатга қайтарилиган қочқинларнинг саломатлиги ва қаерда экани номаълумлигича қолди.

30 июль қуни номаълум ўзбек миллатига мансуб кишилар бир қочқин фуқаро ва унинг ўғлини Қирғизистондан ўғирлаб кетгани ва уларни мамлакатга қайтариб олиб келгани хабар қилинди. Улар ўша кишини бир неча кун сўрқ қилган ва унинг қамоқдан қочгани тахмин қилинаётган ва инсон ҳуқуqlари ҳимоячиси бўлган укасини топиб беришга ваъда қилгандан сўнггина қўйиб юборишган.

в. Қийноқ ва бошқа шафқатсиз, ваҳший ёки хўрлаш муносабати ва ёки жазолаш

Гарчи Конституция ва қонунчиллик бундай амалиётни тақиқласа-да, қонунни қўлловчи идоралар ва хавфсизлик ходимлари бўйнига қўйилаётган айбга иқрор қилиш ёки улардан айблов маълумотини олиш учун маҳбусларни ҳар куни урган ёки уларга нисбатан бошқа ноқонуний муносабатда бўлган. Қийноққа солиш ва таҳқирлаш қамоқхоналарда ҳам, судгача ушлаб туриш биноларида, маҳаллий милиция ва хавфсизлик хизмати участкаларида ҳам кенг тарқалган. Маҳбуслар ўта юкори ёки паст температурали шароитларга солинган. Кузатувчиларнинг билдиришича, бир неча тиббий хўрлаш ҳолатлари рўй берган, бир таникли киши руҳий касалликлар шифохонасида мажбурлаб даволанган. Ҳьюман Райтс Уотч (ХРУ) июнь ойида, ҳукумат БМТ Қийноқларга қарши қўмитасининг 2007 йил бўйича ҳисоботига жавобан ҳеч иш қилмаган, ўша текширув жараёнида ҳам қийноқ ва суиистеъмол қилиш ҳолатлар доимий суръатда рўй бериб турган ҳамда БМТнинг қийноқлар тўғрисидаги 2003 йил бўйича маҳсус маъruzачиси ҳисоботида ҳам айни хулосалар қайд этилган ва ўшандан бери аҳвол яхшиланмаган, деган хулосага келди. БМТнинг 2007 йил бўйича ҳисоботида қайд этилишича, жиноят кодексига қийноқнинг таърифига оид тузатиш киритилганига қарамасдан, камдан-кам ҳолларда таҳқирлаш учун жазо берилди ва бу ҳол қийноққа оид жазолар ниҳоятда жиддий эканини акс эттиrmади. Ҳукумат ушбу айбловларга жавоб қайтарар экан, БМТ маҳсус маъruzачисига ўзи яратиб берган шароит хизмат вазифасини суиистеъмол қилиш муаммосини ўрганишни қийинлаштирганини ва, бинобарин, маҳсус маъruzачининг келгуси сафарларига рухсат берилмаслигини қайд этди.

Бир маҳаллий инсон ҳукуқлари ташкилотининг ноябрь ойида маълум қилишича, Британия элчиниасининг собиқ кўрикчиси, жосуслик қилдим, деб кўргазма берасан, деб калтакланганини айтган. Собиқ кўрикчи қаттиқ совуқ, олов, электр қуввати ва оч қолдирилиб қийноққа солинганини, қамоқхонага кўчирилишидан олдин тўққиз ой дастлабки қамоқ жойида ушлаб турилганини айтган. Бу давр мобайнода оиласи унинг қаерда эканидан бехабар бўлган.

Декабрь ойида қамоқ муддатини ўтаётган опа-сингил қамоқхона нозирлари ўзларини зўрлаганини ва таҳқирлаганини билдириди. Оқибатда улардан бири қамоқда фарзанд кўрди. 25 декабрь куни Тошкент шахрининг жиноят ишлари бўйича суди гумондор нозирларга қарши жиноят иши очиш ташаббускори бўлди. Ҳукумат Ички ишлар вазирлигининг 60 нафар амалдорини қонунбузарликлари учун айбдор деб топди ва жазолади. Суд январь ойида Ангренда яшаган Музаффар Тўйчиевни калтаклаб ўлдиргани учун тўрт нафар милиция ходимига белгиланган 8 йилдан 17 йилгacha бўлган қамоқ жазосини ўз кучида қолдириди.

Давлат органларининг исломий сиёсатга ҳаддан зиёд хайриҳоҳликда гумон қилинаётган шахсларга, айниқса, судгача ҳибсга олинган ва "Ҳизб ут-тахрир" ёки "Нур" сингари тақиқланган экстремистик сиёсий ташкилотларга аъзолиги таҳмин этилаётган кишиларга нисбатан қўпол муносабатда бўлгани ҳакида маълумотлар бор. Инсон ҳукуқларининг маҳаллий хизматчилари билдиришича, давлат органлари ўзига муҳолифатда бўлган, экстремизмда гумон қилинаётган

шахслар ва бошқаларни калтаклаш учун кўпинча жиноятчиларга пул тўлаган ёки уларни ўзга йўл билан шунга кўндириган. Қамоққа олинган икки нафар инсон хукуқлари ҳимоячиси гумондорлар судгача ушлаб туриладиган вақтинчалик ҳибс жойларидаги калтаклашлар ҳақида хабар берди.

Сиёсий буюртма билан тиббий таҳқирлашлар ҳақида маълумотлар бор. Жабрдийдалар хукуқшунос маслаҳатчи ёрдамига таяниб, ўзларининг ишини тажрибали тиббий ходимлар кенгаши кўриб чиқишини илтимос қилиши мумкин эди. Лекин амалда бундай кенгашлар қонунни кўлловчи идоралар қарорини қўллаб-қувватлашдан нарига ўтолмади.

Қамоқда ўтирган ва сиёсий маҳбус ҳисобланувчи кишиларнинг оила аъзолари йил давомида уларнинг соғлиги ёмонлашаётганидан шикоят қилди ва маҳбусларнинг тиббий қўриқдан ўтиш ва даволанишга оид илтимослари эътиборга олинмаганини қайд этди. Бундай маҳбуслар орасида Алишер Кароматов, Юсуф Жума, Солижон Абдураҳмонов ва Аъзам Турғунов бор эди.

Журналист, инсон хукуқлари фаоли ва президент Каримовнинг жияни, 2006 йилдан бери Самарқанддаги руҳий касалликлар шифохонасида мажбуран ушлаб турилган Жамшид Каримовнинг иши тўғрисида ҳеч бир янгилик бўлмади.

Қамоқхона ва дастлабки қамоқ жойи шароитлари

Қамоқхона шароитлари ёмон, баъзи холларда эса ҳаёт учун хавфлилигича қолди. Нозирларнинг хизмат вазифасини ҳаддан зиёд суиистеъмол қилиш ҳоллари, тикилиб яшаш, озиқ-овқат ва дори-дармонлар етишмаслиги ҳақидаги хабарларнинг кети узилмади. Сил ва саргайма қамоқхоналарга хос касаллик бўлиб, қиска муддат қамоқда ўтириш ҳам ҳаёт учун потенциал хавф туғдиради. Оила аъзолари қамоқхона нозирлари маҳбусларга мўлжалланган озиқ-овқат ва дори-дармонни ўғирлаётгани ҳақида бот-бот маълумот бериб туришди.

Давлат органлари маҳбусларни, айниқса, диний экстремизмда айблангандарни қамоқ муддати тугагандан сўнг ҳам у ердан озод қилмагани ҳақида хабарлар келди. Қамоқхона мутасаддилари бунинг ўрнига маҳбусларни ҳар хил баҳоналар билан қўшимча жиноятларда айблаб, қамоқ муддатини чўзиб қўйган ёки улар ҳалиям жамият учун хавфли дея даъво қилган. Ушбу айбловлар суд назоратига олинмаган.

Қамоқхона мутасаддиларига кўра, давлатнинг 58 та қамоқхонасида, тахминан, 42 минг нафар маҳбус бўлган. Эркак, аёл ва ўсмир жиноятчилар бошқа-бошқа қамоқхоналарда сақланган.

10 апрель куни парламент миллий қонунчиликка инсон ҳуқуқлари бўйича вакил - омбудсменга қамоқхоналар шароитини текшириш мақсадида ҳеч бир чекловларсиз кириш ҳуқуқини берадиган тузатиш киритди. Ушбу қонунга кўра, судгача вақтингчалик қамоқ нозирларидан у ерда ушлаб турилган гумондорнинг ўзи билан Инсон ҳуқуқлари омбудсмени идораси вакилининг учрашувини ташкил этиш тўғрисидаги илтимосини қондириш талаб этилади. Ушбу идоралардан кўплаб сунистемолликлар рўй бериб туриши ҳақида хабарлар келиб туради. Қонун, шунингдек, маҳбуслар билан омбудсмен идораси ўргасидаги ёзишмалар сир сақланишини кафолатлади. Идоранинг июнь ойида тарқатилган 2008 йил бўйича ҳисоботида омбудсмен бир йил давомида 29 нафар маҳбус шикоят қилганини, бу идора 2007 йили бажариш мажбуриятини олган тўртта шикоятга нисбатан жуда кўп эканини келтириб ўтди. Октябрь ойида Қизил Хоч халқаро қўмитаси (ҚҲҲҚ) Ички ишлар вазирлигининг Жазони ўташ бош бошқармаси (ЖЎББ) масъуллигига қамоқхоналарни қайтадан инспекция қила бошлади. Ушбу дастур ҚҲҲҚ 2008 йилнинг сентябрь ойида якунлаган олти ойлик синов дастурининг давомидир. ҚҲҲҚнинг маълум қилишича, 2008 йилги олти ойлик тажриба дастуридан фарқли ўлароқ, ушбу дастурнинг муддати чекланмаган. Маълумотларга кўра, бაъзи муросасиз маҳбуслар ҚҲҲҚ ходимлари келишидан бир оз олдин бошқа қамоқхоналарга кўчирилган ва текширув тугаши билан қайтариб олиб келинган.

Бир қанча яхши хабардор манбаларнинг билдиришича, мутасаддилар кейинги уч йил давомида қамоқхоналар шароитини яхшилаш, айниқса, сил касаллигининг тарқалиши олдини олиш борасида бирмунча ютуқларга эришган.

г. Ўзбошимчалик билан ҳибсга олиш ва қамоқда ушлаб туриш

Конституция ва қонунчилик ўзбошимчалик билан ҳибсга олиш ва қамоқда ушлаб туришни тақиқлайди, лекин бундай амалиётлар давом этди.

Милиция ва хавфсизлик аппаратининг роли

Ички ишлар вазирлиги (ИИВ) қонун муҳофазаси ва тартибни сақлашга масъул бўлган милицияни назорат қиласи. Раиси тўғридан-тўғри президентга ҳисоб берадиган Миллий хавфсизлик хизмати (МХХ) кенг қамровли миллий хавфсизлик ва разведка билан шуғулланади, булар қаторига коррупция, уюшган жиноятчилик ва наркотикларга қарши кураш ҳам киради. Қонунни қўллаш соҳаси ходимлари ўргасидаги коррупция муаммолигича қолди. Милиция одатicha фуқароларни пора олиш мақсадида ўзбошимчалик билан қўлга олаверди. Жазога тортилмаслик муаммолигича қолди ва ҳукумат хизмат вазифасини сунистемол қилган амалдорларни камдан-кам ҳолларда жазога тортди. ИИВнинг Бош тергов бошқармаси сунистемол ҳолатларини ички тергов қилиш ва

хукуқбузарликда айбланган амалдорларни жазолаш амалиётини кўлламоқда, бошқармадан маълум қилишларича, 60 нафар ходим жавобгарликка тортилган. Ички ишлар вазирлиги таркибида ташкил этилган Инсон хукуклари департаменти милициянинг бъзи шафқатсизликларига қарши чоралар кўрган. Парламентнинг таркибий қисми бўлган Инсон хукуклари омбудсмени идораси ҳам бундай ҳолатларни тергов қилиш ваколатига эга.

ИИВнинг Бош тергов бошқармаси амалдорларнинг хизмат пиллапоясидан кўтарилишини инсон хукуклари бўйича тренингларда қатнашишига боғлиқ қилиб қўйди. Вазирлиқдан 5 ноябрь куни маълум қилишларича, йил давомида 2 мингдан ошик ходим учун инсон хукуклари бўйича тренинг ташкил этилган. ЕХХТ ҳам ИИВнинг 175 нафар ходими учун инсон хукуклари амалиётидан тренинг ўтказди, унда инсон хукуклари бўйича халқаро хужжатларга эътибор қаратилди. Вазирлик, шунингдек, ҳар бир тумандаги милиция бўлимларида турли халқаро ташкилотлар рус ва ўзбек тилларида етказиб берган инсон хукукларига оид адабиётлардан иборат 250 та кутубхона очилди. Ходимлар ва жамоатчилик кутубхонадан материалларни олиб ўқиши мумкин. Вазирлик, шунингдек, энг яхши ишларни амалга ошириш бўйича фикр берадиган ёки инсон хукуклари масалалари бўйича мақолалар ёзадиган ходимларни рағбатлантиришни мукофотлаш дастурини ишга тушириди.

Ҳибсга олиш тартиби ва вақтинча ушлаб турилганларга муносабат

Қонунга биноан, айбланаётган шахслар ёки гумондорларни ҳибсга олиш хусусидаги ҳар қандай карорни суд кўриб чиқиши лозим ва жавобгарлар ҳибсга олинганидан бошлаб юридик маслаҳат олиш хукукига эга, лекин ҳар доим ҳам ушбу хукуқ қатъий таъмин этилмайди. Ҳибсга олиш бўйича тинглов ўтказган судьянинг ўша шахснинг судида судьялар коллегиясида ўтиришига рухсат этилмайди ва маҳбус тинглов иштирокчилари билан судьядан ўзининг қамоқда қолиши ёки озод этилишини аниқлаб беришни илтимос қилиш хукукига эга. Гумондорни ҳибсга олгандан сўнг қамоққа олган идора 24 соат ичida унинг қариндоши ёки яқин дўстига бу ҳақда хабар қилиши ва саволлар бериши керак. Гумондорларнинг жавоб бермасликка ҳаққи бор. Расмий айбловни эълон килмасдан 72 соатгача ушлаб туриш мумкин, лекин прокурор бу муддатни қўшимча етти кунга чўза олади, ушбу муддатда гумондорга ё айб кўйилади ёки у озод қилинади. Амалда судьялар деярли барча ҳолатларда ҳибсга олиш учун ордер берган, мутасаддилар эса гумондорларни рухсат этилган давр тугагандан сўнг ҳам турли баҳоналар билан қамоқда ушлаб тураверган. Қамоқхона мутасаддилари ҳибсга олинган кишининг оила аъзолари ёки адвокатига хабар қилишдан олдин ҳам уларни қийнагани билан боғлиқ шикоятлар бўлди. 72 соатлик муддат гумондор милиция бўлимига олиб келган вақтдан бошланади.

Айблов қўйилгандан сўнг гумондор тергов вақтида уч ойгача вақтинчалик қамоқда ушлаб турилиши мумкин. Қонун тергов қилаётган идоранинг илтимосига биноан тегишли судга ўша муддатни чўзишга рухсат беради. Прокурор маҳбусни суд давом этаётган пайтда маълум гаров

пули эвазига озод қилиши мумкин, лекин хокимият амалда ушбу хукукий ҳимояни эътиборсиз қолдириб келди. Ҳибсга олинган ва жиноятда айбланаётган кишилар судга келишга, ҳар куни маҳаллий милиция бўлимига келиб, рўйхатдан ўтишга кафолат берган тақдирда гаровга ҳеч нарса тикмасдан ҳам озод этилиши мумкин. Хусусий хукукий маслаҳатчи ёлламаган кишилар давлат томонидан тайинланган адвокат олиши мумкин.

Вазирлар Маҳкамасининг 9 март куни қабул қилган карорига кўра, адвокатлар қайта лицензия олиши учун тўлиқ имтиҳондан ўтиши талаб этилади. Имтиҳондан ўта олмаганлар орасида бир қанча тажрибали ва билимдан адвокатлар, шу жумладан, машҳур адвокат, инсон хукуклари фаоллари ва журналистлар вакили бўлган Руҳиддин Комилов ҳам бор эди. Ҳукуқ фаоллари ушбу ўзгаришни инсон хукуклари иши билан шуғулланган адвокатларга қарши қаратилган деб баҳолади. Йил давомида жиноят қилганликда айбланаётган бир қанча фаоллар ўзларига адвокат топишга қийналганини маълум қилди. 2008 йили Жиноят-процессуал кодексига киритилган тузатишлар лицензиясиз "жамоат ҳимоячилари"нинг жиноят ва фуқаролик ишлари бўйича тингловларда айбланаётган шахсларнинг вакили бўлиш имконини бекор қилди. Инсон хукуклари ҳимоячиси ушбу тузатишдан олдин судда, хусусан, сиёsat билан боғлиқ нозик ишларда ёки айбланувчининг адвокат ёллашга қурби етмаган ҳолатларда ҳимоячи бўлиб хизмат қилиши мумкин эди.

Баъзи хабарларга қараганда, милиция ходимлари одамларни юлғичлик ёки солик тўлашдан бўйин товлаш сингари ёлғон айблов билан ҳибсга олган. Бундан мақсад уларнинг ўзи ёки оила аъзолари коррупцияни фош қилиб қўйиши ёки маҳаллий жиноятларни тергов қилиш билан боғлиқ ишларига аралашиб қўйишининг олдини олиш бўлган.

Давлат органлари одамларга экстремистик ҳиссиёт ва фаолият ёки тақиқланган диний гурухларга алоқаси бор деган айб қўйиб, уларни ўзбошимчалик билан ҳибсга олишни давом эттириди. Маҳаллий инсон хукуклари фаолларининг хабар қилишича, "Ҳизб ут-тахрир" уяларини йўқотиш топшириғи билан иш кўраётган милиция ва хавфсизлик хизмати ходимлари кўпинча ушбу ташкилотга аъзоликда гумон қилинаётган шахснинг оила аъзолари ва яқинларини ҳибсга олган ва уларга нисбатан қўпол муносабатда бўлган. Айбига мажбуrlаб иқрор қилиш ва исботлаш оддий ҳолга айланган.

28 июль куни милиция ходимлари фермерлар масалалари бўйича инсон хукуклари ҳимоячиси Оязимхон Хидировани солик тўлашдан бўйин товлаганликда ва безориликда айлаб, ҳибсга олган ва ушлаб турилган жойида калтаклаган. 31 август куни давлат унга нисбатан афв қўллаб, озод қилган.

Амалдорлар 2 октябрь куни Фарҳод Мухторовни беш йил қамоқ жазосига ҳукм қилган, қўпчилик таҳлилчилар унга қўйилган товламачилик ва пораҳўрлик айбини сиёсий буюртма деб ҳисобламоқда. Ф.Мухторов Инсон ҳуқуқлари иттифоқининг фаол аъзоси эди. 3 декабрь куни Тошкент шаҳрининг жиноят ишлари бўйича суди жазо муддатини бир йилга қисқартириб, 4 йил қилиб белгилади.

11 ноябрь куни милиция ходимлари икки нафар инсон ҳуқуқлари фаолига Ватанга қайтиб келган мухолифат арбоби билан учрашганидан сўнг қўп ўтмай ҳужум қилди.

24 ноябрь куни Охунбобоев туман суди Фанихон Маматхоновни беш йил қамоқ жазосига ҳукм қилди, қўпчиликнинг айтишича, унга юлғичлик ва пора олишга уриниш сингари сохта айловлар қўйилган. F.Маматхонов Ўзбекистон Мустақил инсон ҳуқуқлари жамияти аъзоси бўлиб, фермерлар ҳуқуқларини фаол ҳимоя қилаётган эди.

Милиция ходимлари мухолифатдаги "Бирлик", "Озод дехқонлар" "Эрк" ва "Бирдамлик" партиялари аъзоларини таъқиб қилди, баъзан эса ўзбошимчалик билан қамоқقا олди.

Судгача қамоқда ушлаб туриш муддати аксарият ҳолларда бир ойдан уч ойгача бўлди. Судгача қамоқда ушлаб турилган кишилар сони номаълум, лекин ҳисоб-китобларга кўра, уларнинг сони йилнинг исталган вақтида, тахминан, 3400-4000 киши бўлган.

Умуман олганда, прокурорлар жиноятни кўриб чиқиши тартиби, шу жумладан, судгача қамоқда ушлаб туришни ўз билганича белгилайди. Қўлга олинганларнинг бундай ушлаб туриш муддати ёки қонунийлигини текшириб кўриш учун судга мурожаат қилиш имкони йўқ. Ҳатто давлат органлари айб қўймаган бўлса ҳам милиция ва прокуратура ходимлари шахсни ҳеч бир айловсиз қамоқда ушлаб туришни чўзиши чекламасликка, одамларни гумондордан кўра, гувоҳ сифатида қамаб ўтиришга ҳаракат қилган.

Ҳукумат март ойида ярушув амалиётини кўллаш мумкин бўлган жиноятлар рўйхатини узайтирди. 25 июнь куни бўлиб ўтган ҳуқуқ ва адлия соҳасини ислоҳот қилишга бағишлиланган конференцияда ҳукумат вакиллари ярушув амалиётидан кўпинча жиноят ишлари, хусусан, балоғат ёшига етмаганлар, аёллар ва кекса кишилар аралашиб қолган ишларни ҳал этишда фойдаланиши мумкинлигини айтди.

Амнистия - авф этиш

28 август куни Сенат 33 минг 354 нафар шахсни афв этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Амнистия ҳаракатлари бундан кейинги жазо ўташдан тўла озод қилиш, шароити енгилроқ бўлган қамоқхонага кўчириш ёки жиноий ишни судгача ва ёки суд давом этаётган пайтда тўхтатишни ўз ичига олган эди.

10 август куни хукумат 2008 йили қабул қилинган қарорга кўра, Ўзбекистон Инсон ҳуқуqlари жамияти аъзоси, 2005 йили Андижон воқеаларидан сўнг тухмат ва юлғичликда айбор деб топилган Саттор Ирзаевни афв этиб, қамоқдан озод қилди.

7 ноябрь куни хукумат таниқли бизнесмен ва сиёсий мухолифат арбоби Санжар Умаровни афв этиб, қамоқдан озод қилди. С.Умаров 2005 йил октябрь ойида ноқонуний деб ҳисобланган молиявий фаолияти учун ҳибсга олингандан сўнг тўрт йил қамоқда ўтири.

Маҳаллий қамоқхона мутасаддилари кимни озод қилишни маҳбус "тузалиб бораётгани" ёки қамоқхона тартибларини "доимий тарзда бузაётгани"га қараб ўзлари билганича аниқлади. Кўпинча афв этмаслик ва жазо муддатини чўзишга сабаб қилиб "қамоқхонанинг ички қоидаларини бузиш" кўрсатилади. Сиёсий ва диний маҳбуслар аксарият ҳолларда мана шу ҳол важ қилиниб, афв этилмайди. Масалан, "Иегова шохидлари" сектасига аъзо бўлган олим Тўраев, Абдуманноп Аҳмедов ва Фарруҳ Зарипов 2008 йили динга алоқадор фаолияти учун айбланиб қамалган ва афв этишларини сўраб мурожаат қилган эди. Орадан кўп ўтмай, уларга қамоқхонанинг ички тартибини бузган деган айб қўйилди. Амнистия шартларига кўра, улар учаласи ҳам афв этишга нолойик деб топилди. Сиёсий маҳбус сифатида ном қозонган Норбой Холжигитов афв этишларини сўраб мурожаат қилганда гўё маъмурий қоидаларни бузган киши сифатида рад жавоби олди.

д. Одил ва очик судни рад этиш

Гарчи Конституцияда мустақил суд хокимиюти белгилаб қўйилган бўлса-да, хокимиятнинг суд тармоғи ижроия тармоғи, хусусан, бош прокуратурадан йўл-йўриқ олиб турди ва амалда озгина мустақил эканини кўрсатди.

Мавжуд қонунчиликка кўра, президент барча судьяларни беш йил муддатга тайинлади. Олий суд судьяларини ишдан бўшатишни президентнинг чизган чизиғидан чиқмайдиган парламент тасдиқлаши керак.

Қорақалпоғистон Олий суди Қорақалпоғистон Республикасидаги барча ҳуқукий масалаларни кўриб чиқиши ваколатига эга. Туман ва вилоят судларининг қарори устидан улардан юкори босқичда турган судларга у чиқарилган кундан бошлаб 10 кун ичида аппеляция аризаси бериш мумкин. Боз устига, Конституцион суд қонунлар, қарорлар ва суд қарорларининг Конституцияга мослигини назорат килиб туради. Ҳарбий судлар қуролли кучлар жойлашган худуддаги барча фуқаролик ва жиноят ишларини кўриб чиқади. Олий суд мамлакат аҳамиятига эга танланган ишларни кўриб чиқадиган умумий юрисдикция судидир.

Ишларни судда кўриб чиқиши тартиби

Жиноят кодексида айбсизлик презумпцияси белгилаб қўйилган. Ҳакамлар суди йўқ. Аксарият суд муҳокамалари жамоатчилик учун расман очик, лекин амалда баъзи чекловлар ҳам бўлиб туради. Суд муҳокамалари давлат сири билан боғлиқ ёки жабрдийда ва гувоҳларни ҳимоя қилишга эҳтиёж тугилиши сингари истисно ҳолатларда ёпиқ бўлиши мумкин. Судлар кўпинча халқаро кузатувчилардан суд раиси ёки Олий суддан рухсат олишни талаб қилди. Рухсат олиш қийин ва бунинг учун кўп вақт керак, лекин халқаро кузатувчиларга, шу жумладан, чет эллик дипломатларга баъзи тингловларда қатнашишга рухсат берилди.

Ҳокимият органлари одатда судлар, шу жумладан, диний экстремистлиги тахмин этилган кишилар устидан суд бўлиши ҳақида у ўтказилиши мўлжалланган жойнинг ўзида ёки суд бошланишидан бир-икки кун олдин хабар қилди.

Судларга аксарият ҳолларда бир нафар профессионал судья ва иш жамоалари қўмиталари ёки маҳалла қўмиталари сайлаб қўйган икки нафар профессионал бўлмаган суд маслаҳатчиси раислик қилди. Профессионал бўлмаган судьялар жуда кам гапирди, профессионал судья эса кўпинча ҳукуқ ва бошқа масалаларда прокурорнинг тавсияларига бўйсунди.

Айбланувчилар суд муҳокамаларида иштирок этиш, гувоҳлар билан юзлашиш ва исботлар келтириш ҳуқукига эга. Умуман олганда, ушбу ҳуқуқлар таъминланди, шу жумладан, эътиборни тортувчи инсон ҳуқуқлари ва сиёsat билан боғлиқ ишларда ҳам. Лекин жуда кўп жиноят ишлари бўйича прокурорлар судга айбдорлик ҳукмини олиб келди. Айбланувчиларнинг адвокат ёллаш ҳуқуқи бор, керак бўлиб қолганда давлат ҳам хали айб қўйилмасидан бурун ҳуқуқшунос маслаҳатчи билан таъминлайди. Давлат тайинлаган адвокатлар, кутилганидай, ўз мижозларидан кўра, давлат манфаатини кўзлаб иш юритди. Судьялар баъзи ҳолларда айбланувчиларни адвокатни танлаш ҳуқуқидан маҳрум қилди. Баъзи маълумотларга қараганда, терговчилар, ҳуқуқшунос маслаҳатидан фойдаланмайсан, деб айбланувчига тазийк ўтказган. Адвокатлар ҳар доим ҳам

юксак малакага эга бўлмади ва баъзи ҳолларда адвокатнинг роли айбланувчининг ўз айбига икрор бўлганини ва гуноҳидан ўтишларини сўраб илтимос қилаётганини етказиш билан чекланиб қолди.

2008 йили жорий этилган 24 соатлик қўнғироқ қилиш системаси натижаси ўлароқ, йил давомида айбланувчиларнинг малакали адвокат олиш имконияти яхшиланди. Бир қанча хусусий адвокатлик фирмалари малакали ҳимоячи адвокатлар билан таъминлади, баъзи фирмаларга халқаро донон ташкилотлар маблағ ажратди.

Давлат кораловчилари ҳибсга олишга ордер беради, тўғридан-тўғри тергов қиласи, жиноят ишларини тайёрлайди, хукм чиқаришга тавсия беради. Гарчи жиноят кодексида айбисизлик презумпцияси белгилаб қўйилган бўлса-да, кўпчилик ҳолларда кораловчининг тавсиялари устунлик қилди. Мабодо судья белгилаган жазо қораловчининг тавсиясига мос келмай қолса, кораловчи ушбу жазодан норози бўлиб, ундан кейинги босқичда турган судга шикоят аризаси бериши мумкин. Кўпинча суд хукми қийноклар, оила аъзоларига таҳдид қилиш ва маълумотларга таянади. Иккинчи марта жиноий жавобгарликка тортишга қарши хуқуқий ҳимоя амалда қўлланилмайди.

Қонун айбланувчиларга суд хукми устидан шикоят қилиш хукукини беради. Сиёсат билан боғлиқ ишларда жазони бекор қилишни сўраб қилинган мурожаатлар ижобий натижа бермади, бироқ бошқа ҳолатларда жазо муддати қисқартирилди ёки шартли жазо белгиланди. Баъзи ҳолларда адвокатларга мижозларининг иши бўйича органлар қўлида мавжуд гувоҳлик маълумотларини олиш имконияти чеклаб қўйилди. Аксарият ҳолларда айлов факатгина айбланувчининг, хусусан, "Хизб ут-тахрир" билан алоқадорликда гумон қилинган шахснинг икрор бўлишига ёки давлат гувоҳлари берган қоралаш маълумотларига асосланди. Хукукшунослар, худди ўқтин-ўқтин бўлиб турганидай, судьяларни айбланувчининг икрорини қабул қилмасликка, уларнинг қийнокқа солингани тўғрисидаги даъвосини тергов қилишга даъват қилиши мумкин. Судьялар кўпинча бундай даъволарга жавоб қайтармади ва уларни асоссиз дея рад этди.

Сиёсий маҳбуслар ва вақтинча ушлаб турилганлар

Хукумат сиёсий маҳбуслар борлигини рад этди, шунинг учун сиёсий сабабларга кўра камалган ёки вақтинчалик ушлаб турилган кишиларнинг сони қанча эканини аниқлаш имкони бўлмади. Кузатувчилар 13 нафардан 25 нафаргача сиёсий маҳбус бор деб хисоблайди. Йил давомида бир қанча сиёсий маҳбуслар озод қилинган бўлса-да, бошқа кишилар юлғичлик ва безорилик жиноятлари содир этганликда айбланиб, аслида эса сиёсий сабабларга кўра камалди. Хукумат октябрь ойидан бошлаб XҚҲҚга қамоқхоналарни бориб кўришга рухсат берди, лекин сиёсий

маҳбусларнинг оила аъзолари билдиришича, олдинги сафар сиёсий маҳбуслар ва вактинча ушлаб турйланлар билан кўришишга рухсат берилмаган.

2008 йилнинг апрель ойида норозилик билдириш вақтида милиция ходимига ҳужум қилганликда айбланиб, беш йил қамоқ жазосига ҳукм қилинган шоир Юсуф Жума оила аъзоларининг такроран маълум қилишича, унинг соглиги ёмонлашган. Оила аъзолари, шунингдек, қўриқчилар Ю.Жумани қийноққа солишда давом этгани ва қамоқхона маъмурлари кўпинча уларнинг маҳбус билан учрашишини орқага сургани ёки рад қилганлигини билдирган.

Фуқаролик ва суд ишларини юргизиш ҳамда ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари

Гарчи бу Конституцияда назарда тутилган бўлса-да, суд ҳокимияти фуқаролик ҳуқуқий муносабатларида мустақил ҳам, холис ҳам эмас. Фуқаролар инсон ҳуқуқлари бузилди деб ҳисоблаган ҳолларда фуқаролик ишлари бўйича судларга даъво билан мурожаат қилиши мумкин. Судлар даъвогарнинг фойдасига ҳукм чиқарган ҳолатлар, шу билан бирга, фуқаролик судларида кўриб чиқилаётган ишларга судьяларга берилган пора таъсир кўрсатгани хақида ҳам маълумотлар олинди.

Фуқаролик ишлари бўйича судлар шаҳар, туман, шунингдек, туманлараро ва вилоят даражасида фаолият юритади. Шунингдек, Қорақалпоғистон Республикасида юрисдикцияга эга бўлган Олий фуқаролик суди ҳам мавжуд. Ҳар бир вилоят, Тошкент шахри ва Қорақалпоғистон Республикасида юрисдикцияга эга бўлган хўжалик судлари ҳуқуқ субъектлари ўргасидаги олдисотди билан боғлиқ келишмовчиликларни кўриб чиқиши билан шуғулланади. Ушбу судларнинг қарорларидан норози бўлган ҳолларда Олий хўжалик судига мурожаат қилиши мумкин.

е. Шахсий ҳаёт, оила, уй ва ёзишмаларга ўзбошимчалик билан аралашув

Конституция ва қонунчилик бундай хатти-ҳаракатларни (15-саҳифадаги йўрикномага кўра) тақиқлади; аммо давлат идоралари ушбу тақиқларни амалда ҳурмат қилмади. Қонун электрон кузатув олиб бориш учун тинтув ордери бўлишини талаб қиласди, лекин бундай ордерларни суд кузатувга олиши учун ҳеч қандай шарт-шароит йўқ.

Милиция ва хавфсизлик хизмати ходимлари инсон ҳуқуқлари фаоллари ва дин арбобларининг уйига ҳеч қандай ордерсиз кириб боргани хусусида маълумотлар олинди. Одамларнинг уйида ибодат қилиб юрган протестант черковлари аъзоларининг билдиришича, кўпчилик ҳолларда

куролланган хавфсизлик хизмати ходимлари ибодат чогида бостириб кириб, диндорларни ноконуний диний фаолият билан шуғуланаётганликда гумон қилиб ҳибсга олган.

Фуқаролар хавфсизлик идоралари күпчилик ҳолларда мухолиф сиёсий фаолият билан машғул кишиларнинг телефон қўнғироқларини ва ўзларини кузатув остига олганини, телефон сўзлашувларини эшлишини гумон қилади.

Ҳукумат, тахминан, 12 мингта маҳалла қўмитасидан потенциал экстремистлар ҳақида маълумот берувчи маңба сифатида фойдаланишини давом эттириди. Кўмиталар турли-туман ижтимоий қўллаб-куватлаш вазифаларини бажарди, лекин улар маҳаллий жамият, ҳукумат ва қонунни қўллаш идоралари ўртасида боғловчи бўғин ҳам бўлди. Қишлоқ жойларидаги маҳалла қўмиталари шаҳарлардагидан кўра кўпроқ таъсир кучига эга эди. Ишончли маълумотларга қараганда, милиция ходимлари, тадбиркорлар ва маҳалла қўмиталари инсон ҳукуқлари фаолларининг оила аъзоларини таъқиб қилган.

2-бўлим. Фуқаро эркинликларини хурмат қилиш, бунга қўйидагилар ҳам киради:

a. Сўз ва матбуот эркинлиги

Конституция ва қонунчилиқда сўз ва матбуот эркинлиги кўзда тутилган, лекин умуман олганда ҳукумат ушбу ҳукуқларни амалда хурмат қилмади, сўз эркинлиги кескин чеклаб қўйилди.

Қонун президентни танқид қилишни чеклайди, президентни жамоатчилик олдида ҳакорат қилиш беш йиллик қамоқ билан жазоланадиган жиноят ҳисобланади. Қонун, айниқса, диний зиддият ва этник ихтилофларга ёки конституцион тузумни обрўсизлантириш ва ёки ағдариб ташлашга ундовчи мақолаларни тақиқлайди.

Қонунда барча хорижий ва ички ОАВнинг воқеаларни "объектив" ёритиши белгилаб қўйилган, у чет эллик журналистларнинг мамлакатда расмий аккредитациядан ўтмай туриб ишлашини тақиқлайди ва чет эл ахборот воситалари ҳам ОАВ тўғрисидаги қонунга бўйсунишини талаб килади. Диний экстремизм, сепаратизм ва фундаментализм, шунингдек, этник ва диний иғвогарликни қўллаб-куватлаш тақиқланган. Қонунга кўра, хорижлик шериклар ҳиссаси 30 фоиздан юқори бўлган юридик шахсларга ОАВ ташкил этиш ман қилинади. Хабар қилинишича, милиция ходимлари йил давомида бисотидан диний экстремизм, антисемитизм ва "Хизб ут-тахрир"нинг Farбга қарши гурӯҳи адабиётлари топилгани учун баъзи кишиларни қамоқка олган.

Улар, шунингдек, бисотидан мўътадил "Нур" гурухи ёзувлари топилгани учун одамларни жиноий жавобгарликка тортган.

Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги (ЎзА) расман рухсат берилган янгилик ва ахборотни тайёрлаб тарқатиш учун Президент девони билан яқиндан ҳамкорлик қилди. Сентябрь ойида ЎзА барча ОАВни мониторинг қилиб боришига масъул бўлган Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигига 1100 дан ошиқ газета, журнал, ахборот агентлиги, электрон ахборот нашри ва вебсайт рўйхатдан ўтгани хусусида хабар тарқатди. Вазирлар Маҳкамаси мамлакатнинг энг катта таъсир кучига эга бўлган учта кундалик миллий газетаси: "Правда Востока" (рус тилида) "Халқ сўзи" (ўзбек тилида) ва "Народное слово"га эга ва уларни назорат қиласи. Ҳукумат ёки ҳукумат назоратидаги сиёсий партиялар ва ёки ижтимоий ҳаракатлар ҳамда Тошкент шаҳар ҳокимияти ва вилоят ҳокимиятлари бир қанча кундалик ва ҳафталик нашрларга эга ёки уларни назорат қиласи. Давлат назоратидаги газеталар мақолалари ҳукуматнинг нуқтаи назарини акс эттириди. Ҳукуматнинг бош газетаси халқаро агентликлар хабарларини танлаб чоп этиб турди.

Ҳукумат, шунингдек, хабарларни Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги юритадиган UzA.uz, Ташқи ишлар вазирлиги тасарруфидаги Jahonnews.uz сингари расмий Интернет сайтларида эълон қиласи. Бир неча вебсайт, анча танилиб қолган Press-uz.info, Gorizont.uz, ва Region.uz мустақил деб хисобланса-да, улар тарқатган ахборот ҳукуматнинг нуқтаи назарини акс эттириди.

Ҳукумат тиражи кам ҳамда реклама, гороскоп, шунга ўхшаш материаллар, баъзан мустақил маҳаллий хабарлар, шу жумладан, онда-сонда ҳукуматнинг ижтимоий-иктисодий сиёсатини танқид қилувчи мақолалар чоп этадиган бир қанча хусусий газеталарни нашр қилишга рухсат берди. Рус тилида чиқадиган учта марказий хусусий газета: "Новости Узбекистана", "Зеркало XXI века" ва "Бизнес-вестник Востока" марказий ҳукуматга ёқадиган хабарлар ва бош мақолалар чоп этди, худди шу ишни ўзбек тилида чиқадиган иккита газета: "Хуррият" (Журналистлар ижодий уюшмаси нашри) ва "Моҳият" (давлатга содиқ бўлган "Туркистон-пресс" нодавлат ахборот агентлиги нашри) ҳам қиласи. Тошкентда Россия Федерациясининг газеталари, бульвар газеталари ва ҳаёт тарзига багишлиланган нашрлари, шунингдек, хорижнинг унча кўп бўлмаган бошқа даврий нашрларини сотиб олиш мумкин бўлди.

Телеэфирда тўртта давлатга қарашли канал ҳукмронлик қиласи. Тошкентда кўпчилик кабель ва сунъий йўлдош орқали тарқатиладиган телевизион каналларни ҳам томоша қиласи. Маҳаллий телетомошибин ва радиотингловчилар орасида анча таъсир кучига эга бўлган вилоятлардаги кўплаб хусусий телевизион каналлар ва радиостанциялар фаолият кўрсатди. Ҳукумат эфир ва босма ОАВни қаттиқ назорат остида ушлаб турди. Давлат оммавий ахборот ташкилотларида хизмат қиласиган журналистлар ва бош муҳаррирлар масъулият доирасига цензура ҳам кирувчи амалдорлар борлигини маълум қиласи. Тахминларга кўра, ҳукумат амалдорлари хорижий давлатлар элчихоналари ҳомийлик қиласи баъзи тадбирларни ёритмасликка оғзаки кўрсатма

берган. Лекин вилоятлардаги телевизион каналлар маҳаллий аҳамиятга эга бўлган масалалар юзасидан енгил танқидий материаллар бергани ҳақида ҳам маълумот бор.

Ҳукумат "Озод Европа радиоси/Озодлик радиоси", "Америка овози" ва Би-Би-Си Умумжахон хизматига ўз эшиттиришлари мамлакат ичida тарқатишга рухсат беришни рад қилишда давом этди. Ҳукумат, шунингдек, у ёки бу Farb OAB, шу жумладан, "Рейтер" ва "Асосиэйтед Пресс" учун ишламоқчи бўлган чет эллик ва маҳаллий журналистларга аккредитация бермади.

Йил давомида журналистларни тинч қўймаслик ҳоллари учраб турди. Милиция ва хавфсизлик хизматлари матбуот, теле- ва радиожурналистларни қамоққа олди, таъқиб этди, уларга нисбатан хукуқбузарлик, шунингдек, фаолиятига бюрократик чекловлар жорий қилди.

Июнь ойида давлат органлари "Етти иқлим" газетаси ва "Ирмоқ" журналининг (хусусий, ўзбек тилида, илмий мақолалар) саккиз журналистини такиқланган "Нур" диний ҳаракатига аъзоликда айблади. Суд барча айблангандарни жазолаб, олти ярим йилдан ўн икки йилгача қамоққа ҳукм қилди. Барчаси Туркиядаги олий ўқув юртларида ўқиган бу журналистлар айбни бўйнига олмади.

30 июль куни суд мустақил журналист Дилмурод Сайдидни юлғичлик ва порахўрликда айблаб, 12,5 ярим йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилди. Д.Сайдид маҳаллий ҳокимият амалдорларнинг коррупцияси ҳақида мақолалар чоп этгандан сўнг кўп ўтмай ҳибсга олинди. Унинг суд ҳукмидан норозилик билдириб ёзган аризаси кўриб чиқилаётган эди. Бир хорижий дипломат дастлабки аппеляция тингловида иштирок этишга уриниб кўрди, лекин ичкарига қўйилмади.

Нукуслик мустақил журналист Солижон Абдураҳмонов 10 йиллик қамоқ жазосининг бир йилини ўтаб бўлди, кўпчилик унга наркотик билан боғлиқ жиноят содир этган деб айб қўйилганини сиёсий сабаб билан боғлади. Оиласининг маълум қилишича, қамоқхонада унинг соғлиги ёмонлашган.

28 октябрь куни "Чегара билмас муҳбирлар" ташкилотининг маълум қилишича, қонунни қўллаш идоралари амалдорлари чегарадан Қирғизистонга ўтган икки нафар Тошкентда яшовчи журналистни ҳибсга олган. Милиция ходимлари журналистларни майдалаб сўроқ қилган, уларнинг интервью ёзилган аудиокассеталарини мусодара қилган, лекин ушбу кўнгилсиз воқеадан сўнг Тошкентга қайтишига рухсат берган.

Йил давомида берилган хабарларга кўра, ҳукумат давлат ва мустақил ОАВ журналистларини хорижий дипломатлар билан алоқа қилгани учун ўч олиш мақсадида таъкиб остига олди. Лекин бу йил чет давлатларнинг Тошкентдаги элчихоналари уюштирган тадбирларда ўтган йиллардагига нисбатан кўпроқ журналистлар иштирок этди.

Халқаро ОАВ гурухларининг тренинглари йил давомида қаттиқ текширув остига олинди. Май ойида Украина нинг "Хартия IV" нотижорат ташкилоти Тошкент шаҳрида журналистлар учун ўқув машғулотлари ўtkазишни режалаштирган эди. Ҳукумат машғулот бошланишига озгина вакт қолганда унга қарши эканини билдирил ва ташкилотчилар уни бекор қилишга мажбур бўлди.

Электрон оммавий ахборот воситалари миллий ассоциацияси директори ўзининг ҳукумат билан муносабатлари қалин эканидан фойдаланиб, маҳаллий телевизион станцияларни ассоциацияга аъзо бўлишга ва вақти-вақти билан ҳукумат тайёрлаган дастурларни эфирга узатишига мажбурлагани ёки мажбуrlамагани йил давомида номаълумлигича қолди. Ундан олдинги йилларда худди шундай қилингани ҳақида хабар берилган эди.

Ҳукуматнинг хавфсизлик хизматлари ва бошқа идоралар ноширларга доимий суратда соxта имзолар билан чоп этиш учун мақола ва хатлар, шунингдек, қандай мақолаларни босиш мумкинлиги тўғрисида аниқ йўриқномалар бериб турди. Кўпинча ҳукумат ёки хусусий газетанинг мақолалари мазмуни ўртасидаги фарқ жуда кам бўлди. Мустақил суриштирув мақолалари деярли учрамади. Газеталардаги танқидий мақолалар сони ва таъсир қамрови озлигича қолди. Лекин кўлма-кўл ўқилаётган сариқ матбуот ҳукумат сиёсатини енгилгина танқид қилган мақолалар чоп этди ҳамда одам савдоси сингари баҳсли деб қаралган масалаларни мухокама қилди.

Жиноят ва маъмурий кодексларда тухмат ва камситиш учун анча-мунча жарима тўлаш кўзда тутилган. Ҳукумат тухмат, камситиш, бадном килиш сингари айловлар билан президентни ёки ҳукуматни танқид қилган журналистлар, инсон ҳукуқлари фаоллари ва бошқа кишиларни жазолади.

16 декабрь куни Ўзбекистон Алоқа ва ахборотлаштириш агентлиги таникли сураткаш Умида Ахмедовага қарши унинг "Бокирилик юки" ва "Эркак ва аёллар одатлари" ҳужжатли фильмларини ўз ичига олган ижодий ишлари учун тухмат деган айлов билан жиноий иш қўзғаш ташаббускори бўлди. Ҳужжатли фильмларда Ўзбекистондаги қашшоқлик ва гендер тенглиги мавзуси акс этган ва айловларда у олган суратлар мамлакатнинг обрўсини туширгани айтилади.

Хукумат Интернетга чиқишга рухсат берди ва сентябрь ойида мамлакатдаги Интернетдан фойдаланувчилар сони, тахминан, 2.6 миллион киши бўлганини маълум қилди. Лекин Интернет хизмати провайдерлари хукуматнинг илтимосига кўра ва у эътиrozли деб ҳисоблайдиган вебсайтларга ёки ўша вебсайтларнинг баъзи саҳифаларига кириш йўлини йил давомида тўсиб қўйди. Хукумат бир қанча ички, халқаро янгилик ва муҳолифатдаги сиёсий партияларнинг вебсайтларига киришни тўсиб қўйди.

ОАВ тўғрисидаги қонун вебсайтларни ҳам оммавий ахборот воситаси деб ҳисоблайди, уларнинг ҳам худди маҳаллий ва хорижий ОАВ сингари давлат рўйхатидан ўтишини, муассислари, бош мухаррири, ходимларининг номини кўрсатишни талаб қиласди. Вебсайтлар анъанавий ОАВ сингари эълон қилган материалларининг босма нусхасини бериши шарт эмас.

2007 йили қабул қилинган қонунда Интернет провайдерларига мамлакат билан боғлиқ мавзуларни муҳокама қиласиган блогларга чиқиш йўлини тўсиб қўйиш талаби қўйилган. Маҳаллий журналистларнинг фикрича, қонуннинг ушбу кўрсатмаси ҳаётга жорий қилинган. Лекин бир қанча онлайн-форумларга чиқиш имкони сақланиб қолди. Ушбу форумлар рўйхатдан ўтган фойдаланувчиларга мамлакат дуч келётган турли-туман ижтимоий муаммолар муҳокамасига ўз шархини юбориш ва бошқа шархларни ўкишга рухсат берди.

Қарорда "uz" доменини олмоқчи бўлган барча вебсайтлар давлатнинг Матбуот ва ахборот агентлигига рўйхатдан ўтиши белгилаб қўйилган. Умуман олганда, қарор факат хукумат тасарруфидаги ва назоратидаги вебсайтларга тааллуқли бўлди. Муҳолифат вебсайтлари, халқаро нодавлат нотижорат ташкилотлар (ННТ) ёки ОАВ вебсайтлари мамлакат ташқарисида рўйхатдан ўтган домен олишни афзал билди.

Академик эркинликлар ва маданий тадбирлар

Хукумат академик эркинликлар ва маданий тадбирларни чеклашда давом этди. Давлат органлари вақти-вақти билан бошқарма бошлиғидан университетларда ўқилаётган лекциялар ва уларга бериладиган изоҳларни тасдиқлаб беришни талаб қилиб турди ва университет ўқитувчилари кўпчилик ҳолларда ўз-ўзини цензура қилишга мажбур бўлди. Кўплаб талабаларнинг маълум қилишича, университетларда президентнинг китоблари ва маъruzалари бўйича мажбурий курслар ўқитилади, ушбу семинарлардан бирортасида қатнашмаслик ўкишдан ҳайдалишга сабаб бўлиши мумкин.

Гарчи бир қарорда хукуматнинг олдиндан берган розилигисиз олий таълим муассасаларининг чет эл ўқув юртлари билан ҳамкорлиги тақиқланган бўлса-да, хорижий ўқув юртлари Ташқи ишлар вазирлиги билан бирга ишлаш натижаси ўлароқ, чет тилларга оид лойиҳалар бўйича ҳамкорлик учун рухсат ола билди. Баъзи мактаб ва университетлар маъмурияти ўқитувчилар ва талабаларга, чет элларнинг дипломатик ваколатхоналари ҳомийлигидаги конференцияларда қатнашмайсан, деб тазийк ўтказиша давом этди.

27 июнь куни Миллий хавфсизлик хизмати амалдорлари Американинг Қирғизистонда жойлашган Марказий Осиё университети Ўзбекистонда кириш имтиҳонлари ўтказмоқчи бўлганда материалларини мусодара, талабалар ва маъмурларни сўроқ ва имтиҳонни бекор қилиш йўли билан уни тўхтатиб қўйди. Университет вакиллари Бишкекка тест материалларисиз қайтиб кетди; мусодара қилинган материалларни хукумат олиб қолди. Хукумат вакилларининг таъкидлашича, имтиҳонлар Американинг Марказий Осиё университети Ташқи ишлар вазирлигидан рухсат олмагани учун тўхтатиб қўйилган.

16 июль куни хукумат амалдорлари бир чет мамлакат элчинонасининг тарғибот тадбирини, қандай қилиб чет эл университетларига ариза бериш мумкин, деган баҳона билан ёпди.

Баъзи кишиларнинг, ишингдан ҳайдаласан, деган таҳдидлардан сўнг ҳалқаро алмашув дастурларида қатнашмасликка мажбур бўлганига оид бир-икки воқеа рўй берди, лекин одамларнинг шунга ўхшаш дастурларда иштирок этгандан сўнг ишидан ҳайдалгани хусусида хабар бўлмади. Хукумат йил давомида чет эл элчиноналари ҳомийлик қилган ўрта мактаб алмашув дастуридан ташвиш билдириб келди, элчинона уни кейинроққа қолдиришга мажбур бўлди. Давлат органлари, шунингдек, ҳалқаро таълим ва профессионал алмашув дастурининг собиқ иштирокчилари учун режалаштирилган малака ошириш конференциясини бекор қилди.

б. Тинч йигин ўтказиши ва уюшма тузиши эркинлиги

Тинч йигин ўтказиши эркинлиги

Конституция ва қонунчилиқда тинч йигин ўтказиши эркинлиги кўзда тутилган, лекин амалда хукумат ушбу хукукни чеклаб келди. Давлат органлари хавфсизликни таъминлашни важ қилиб митинг, йигин ва намойишлар ўтказишини орқага суриш ёки тақиқлаш хукуқига эга. Хукумат йил давомида намойиш ўтказишига рухсат бериш талабини бажармай келди. Фуқаролар хукумат рухсат этмаган митинг, йигин ёки намойишларни уюширишга ёрдамлашгани, жой, бино ёки

материаллар бергани, шунингдек, йигин, митинг ва намойишларни ташкил этиш билан боғлиқ хукуқбузарлик ҳолатлари содир этгани учун катта микдордаги жаримага тортилади.

Давлат органлари тинч норозиликларнинг олдини олиш ва тўхтатиш учун одамларни хибсга олди. Масалан, 13 май куни милиция ходимлари машҳур ёдгорлик мажмуига гулчамбар қўйиш билан 2005 йилги Андижон воқеалари курбонларини хотирлаш учун йифилган инсон хукуqlари фаолларини тарқатиб юборди. Йигирмага яқин фаол қатнашишга уриниб кўрди, бирок улардан бир кишигина ёдгорлик мажмуига етиб боришга муваффак бўлди, ўша ерда ҳам хибсга олинди. 10 июнь куни милиция ходимлари ўша пайтда Европа Иттифоқига раис бўлган Чехия Республикасининг элчинонасига хукуматнинг инсон хукуqlарини поймол қилаётганига оид батафсил маълумотлардан иборат аризани топширишга ҳаракат қилган беш нафар инсон хукуqlари фаолини қамоққа олди.

5 ва 15 октябрь кунлари инсон хукуqlари фаолларидан иборат кичик гуруҳлар (тегишинча беш ва тўрт нафар) Жиззах туманида пахта теримида болалар меҳнатидан фойдаланишга қарши намойиш уюштираётганда қўлга олинди.

11 ноябрда милиция ходимлари бир кишининг қамоқхонада қийноққа солинаётганига қарши норозилик билдираётган гурухни тарқатиб юборди.

23 ноябрь куни милиция ходимлари мухолифатдаги "Бирдамлик" партияси йиллик мажлисida қатнашишга уринган 30 нафар инсон хукуqlари фаолини ўз уйида қўлга олиб, милиция бўлимига олиб келди ёки паспортларини тортиб олди. Келаси кунга кўчирилган мажлис бекор қилинди.

Лекин инсон хукуqlари фаолларининг хабар килишича, бошқа бир қанча ҳолатларда маҳаллий аҳоли вакиллари иқтисодий шароитидан давлат органларидан олдиндан рухсат олмай туриб норозилик билдирган, инсон хукуqlари фаоллари эса вақти-вақти билан кичик норозиликлар уюштирган, лекин бунинг учун уларга ҳеч қандай чора кўрилмаган.

Уюшмалар тузиш эркинлиги

Мавжуд қонунчилиқда уюшмалар тузиш эркинлиги кўзда тутилган бўлса-да, амалда хукумат ушбу хукуқни чеклаб келди. Хукумат ННТлар фаолиятини назорат қилишга интилди ва бунга халқаро ташкилотлар маблағ билан таъминлайдиган ННТлар мавжуд тузумга қарши қарашларни тарғиб киляпти деган гумонни, шунингдек, назорат остига олинмаган исломий гурухларга боғлиқ

муаммоларни важ қилиб кўрсатди. Қонунчилиқда ташкил этилиши мумкин бўлган кўплаб турдаги гурухларга чекловлар мавжуд ва барча ташкилотларни ҳукумат рўйхатга олиши талаб этилади. Уларга кўра, рўйхатдан ўтишни кутаётган янги ташкилотлар олти ой давомида имтиёз асосида фаолият кўрсатиши мумкин ва бу давр мобайнида улар расман "ташаббус гурухлари" дея таснифланади. Бир қанча ННТ олти ойдан ҳам кўпроқ вақт мобайнида ташаббус гурухлари сифатида фаолият кўрсатди. Ҳукумат сиёсий бўлмаган уюшмалар ва ижтимоий ташкилотларнинг рўйхатдан ўтишига рухсат берди, бироқ мураккаб қонун-қоидалар ва ҳукуматнинг бесўнақай бюрократияси жараённи мушкуллаштириди ва ҳукуматга бу ишларга тўсқинлик қилиш шароитини яратди. Ҳукумат аксарият маҳаллий ННТларни ўз назоратидаги ННТлар ассоциацияси рўйхатидан ўтишга мажбур қилди, бундан мақсад уларнинг барча молиялаш ишлари ва фаолиятини назорат остига олиш эди. ННТларнинг қанчалик фаол бўла олиш имконияти бир вилоятда иккинчисиникидан фарқ қиласи, чунки баъзи маҳаллий амалдорлар улар фаолиятига тўғри кўз билан қарайди.

Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексда ННТ фаолиятини бошқариш тартибини бузганлик, шунингдек, ноқонуний ННТларга "бошқаларни жалб қилгандик" учун катта миқдордаги жарималар белгилаб кўйилган. Кодексда "ноқонуний ННТлар" рўйхатга олиниши мажбуrlаб кечикирилган, ёпилган ёки рўйхатга олинмаган ННТларми ёки бошқаси экани кўрсатилмаган. Маъмурий кодексда, шунингдек, сиёсий фаолият, низомларига тўғри келмайдиган фаолият ёки ҳукумат олдиндан рухсат бермаган фаолият билан шуғулланган халқаро ННТларга ҳам жарима белгилаб кўйилган. Ҳукумат банк тўғрисида 2004 йили қабул қилинган қарорни ҳаётга жорий қилди, гарчи у ҳаром пулни ҳалоллашга қарши кураш учун ишлаб чиқилган деб ҳисобланса-да, рўйхатдан ўтган ва ўтмаган ННТларнинг четдан маблағ олишини муракаблаштириб қўйди.

Ҳукумат 5 мингдан ошиқ рўйхатдан ўтган ННТ бор эканини айтади. Ишончли манбаларнинг ҳисоб-китобларига кўра, Андижон воқеаларидан кейинги даврда 300 дан ошиқ маҳаллий ННТ ва 17 ёки ундан ҳам кўпроқ чет элдан маблағ олиб фаолият юритган ННТ ёпилгач, тахминан, 300 та мустақил ННТ қолган. Ҳукуматнинг билдиришича, 290 та ННТ ундан молиявий кўмак олган. Ҳукумат, шунингдек, 15 та касаба уюшмаси ва 100 та спорт уюшмаси борлигини ҳам маълум қилди.

Гарчи 2008 йили қабул қилинган Солик кодекси ННТларнинг соликдан озод этилишини бекор қилган бўлса-да, ННТ ва профессионал юристлар йил давомида нодавлат ташкилотларига қулай бўлган солик тўлаш тартибларини сақлаб қолиш учун таниш-билишларини ишга солди.

2008 йилнинг декбарь ойида ҳукумат Франциянинг жамоат соғлигини сақлаш масалалари билан шуғулланадиган ACTED ННТни расман рўйхатга олди. Бу 2007 йили мамлакатдан чиқариб юборилган ННТнинг ilk марта қайтадан ҳукукий мақом олиши эди.

30 апрель куни Молия вазирлиги барча гуманитар ва техник ёрдам олувчиларга банк операциялари түғрисида вазирликка ахборот беришни талааб қылувчи буйруқ чиқарди.

Қонунчиликда хукumat экстремистик деб ҳисобладыган ташкилотлар, шу жумладан, "Таблиғи жамоат" ва "Ваҳҳобий" деган умумий ном билан аталувчи бошқа гурухларга аъзолик жиноят экани белгиланган. Қонунчилик шу билан бирга хукumatга нафратни қўллаб-қувватлагани ва терроризм актларини мақтагани учун "Ҳизб ут-тахрир" экстремистик исломий сиёсий ташкилоти фаолиятини тақиқлаб қўйди. Гарчи "Ҳизб ут-тахрир" куч ишлатмаслик сиёсатига содиқлигини иддао қиласа-да, партиянинг яхудийлар ва Ғарбга қарши бўлган адабиётлари дунёвий, шу жумладан, Марказий Осиёдаги давлатларни ағдариб ташлашни ва уларнинг ўрнида ягона ислом давлатини барпо этишга даъват этар эди.

Хукumat 1997 йилдан бери "Акромийлар" ислом гурухи аъзоларига тазиик ўтказиб, уларни қонун ўйли билан таъкиб этиб келди. Мустақил диний эксперталарнинг таъкидлашича, "Акромийлар" бизнесни ислом дини ақидаларига асосланган ҳолда қўллаб-қувватловчи норасмий уюшма бўлган. Хукumat бу ташкилот "Ҳизб ут-тахрир" бўлинмаси бўлган ва у Ўзбекистон ислом ҳаракати билан бирга 2005 йилги Андижон намойишлари вақтида хукumatни қўзғолон йўли билан ағдариб ташлашга уринган, деб баёнот берди.

в. Дин эркинлиги

Конституцияда дин эркинлиги, унинг давлатдан ажратилиши белгилаб қўйилган. Лекин амалда хукumat ва қонунчилик дин фаолиятини, хусусан, рўйхатдан ўтмаган гурухлар фаолиятини чеклади.

Мамлакат аҳолисининг асосий қўпчилиги мусулмонлардир. Хукumat муфтият фаолиятини назорат қилиш орқали исломнинг факат бир мазҳабини қўллаб-қувватлаб келди, муфтият эса ўз навбатида исломий иерархия - куйи мансабдагиларнинг юқори мансабдорларга бўйсуниши, имомларнинг ваззлари мазмуни ва чоп этилган исломий матнларни назорат қилди. Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита рухсат этилган диний фаолиятга қўз-қулоқ бўлиб турди ва чоп этиладиган барча диний адабиётларни тасдиқлаб берди. Кўплаб манбалардан маълум бўлишича, жума намозлари вақтида масжидлар тўлиб-тошиб кетган. Хукumat камсонли норасмий, мустақил масжидларга ўзи қўйган имомлар назорати остида фаолият қўрсатишга рухсат берди.

Қонунчилик барча диний гурух ва қавмларга рўйхатдан ўтиш мажбуриятини юклайди ва рўйхатдан ўтишнинг жиддий ва малол келадиган даражада оғир мезонларини белгилаб қўйган, бунга ҳар бир гурух Адлия вазирлигига (АВ) камида 100 нафар фуқаронинг рўйхатини, ўша йиғиннинг ҳақиқий юридик манзили борлигини тасдиқловчи ҳужжатни тақдим этиши ҳам киради. Шу ва шунга ўхшаш бошқа шартлар хукуматга гурух низомидаги имло хато сингари техник баҳоналар билан рўйхатга олиш тўғрисидаги хатга рад жавобини қайтариш имконини берди. Ушбу шартлар кўпроқ рўйхатга олинмаган, айниқса, миссионерлик фаолияти билан шуғулланади деб ҳисобланган қавмларга зарба бўлди, чунки қонун миссионерликни тақиқлади. Бундан фарқли ўлароқ, камсонли миллатларнинг рўйхатдан ўтган йиғинлари ўз фаолияти давомида чекловларга деярли учрамади.

Кўплаб протестант черковлари, шу жумладан, Тошкент, Чирчиқ, Самарқанд, Нукус, Гулистан, Андижон ва Фазалкентдаги черковлар ҳам рўйхатдан ўтказилмади. Кўпчилиги рўйхатдан ўтиш учун ариза ҳам бермади, чунки маҳаллий ҳокимият органлари рўйхатга олишига ишонмади ёки рўйхатга олишни сўраб мурожаат қилиш учун аъзоларининг сони ниҳоятда камлик қилди. Кўпинча улар давлат органларига аъзоларининг, айниқса, ўзбек миллатига мансуб кишиларнинг рўйхатини беришга қўрқди. 1999 йилдан бери бирорта ҳам баптистлар черкови рўйхатдан ўта олмади. Коракалпогистонда бирорта ҳам протестантлар черкови рўйхатга олинмаган, фақат битта "Иегова шоҳидлари" қавми фаолиятига расман рухсат берилган. 19 февраль куни давлат органлари "Иегова шоҳидлари"нинг бир қавмини қонуний рўйхатга олишни сўраб қилган еттинчи аризасига ҳам рад жавоби берди. Янги масжидлар ҳам рўйхатдан ўтишда қийинчиликларга дуч келди.

Рўйхатдан ўтмаган ҳар қандай диний ташкилот ўтказадиган ибодат ноқонунийдир. Милиция ходимлари аксарият ҳолларда рўйхатдан ўтмаган гурухларнинг одамлар уйларида ўтказилаётган йиғинларини тарқатиб юборди, вақти-вақти билан уларни ҳибсга олди, жарима солди, гурух аъзоларини калтаклади.

Прозелитизм ҳам, худди диндан давлат рухсатисиз сабоқ беришдай, жиноят ҳисобланади. Ушбу шартлар бир қанча жиноий жавобгарликка тортиш ҳолатларига сабаб бўлди. "Иегова шоҳидлари"га ўзбошимчалик билан жарима солинди, улар прозелитизм ва диндан ноқонуний сабоқ беришдай айбловлар билан қамоққа олинди. Жиноий жавобгарликка тортилган "Иегова шоҳидлари"га қамоқда Тавротни ўқишига ҳам, уни ёnlарида олиб юришга ҳам рухсат берилмади. Анъянага кўра, аъзолари орасида собиқ мусулмонлар бўлган христиан қавмлари кўпинча расмий тазиикларга учради, судга тортилди ёки баъзи ҳолларда уларга номакбул муомала қилинди. Бунга баҳоийлар жамоасига қилинган муомала мисол бўла олади. Протестантизм оқимиға мансуб христианлар берган хабарларга қараганда, давлат идоралари уларга чиқиш визасини беришни пайсалга солган ёки умуман бермаган. Бошқа баъзи маълумотларга кўра, христианлар бирор диний маросимда қатнашиш учун мамлакатдан чиқиб кетаётганда сўроққа тутилган ёки тинтув қилинган.

25 февраль куни Тошкент шаҳрининг Яккасарой туман суди "Иегова шоҳидлари" бир квартирада мажлис ўтказаётганда милиция ходимлари у ерга бостириб кириб, қавмнинг олти аъзосини айборд деб топган ҳолатини маъқуллади. Икки киши 10 кунга, бир киши 15 кунга қамаб қўйилди, уч кишига эса 1 миллион 400 минг сўм (1000 доллар) жарима солинди.

28 февраль куни Тошкент шаҳрининг Мирзо Улуғбек туман суди "Иегова шоҳидлари"нинг милиция ходимлари рейд уюштирган йигинидан сўнг қавмга аъзо икки кишини 15 кунлик қамок жазосига ҳукм қилди.

27 июль куни суд Тимур Чекпарбаев ва яна бир кишини Тошкент шаҳар Баҳоийлар марказидаги ўкув йигинига уюштирилган рейддан сўнг прозелитлик ва миссионерлик фаолияти учун 15 кунлик қамоқча ҳукм этди. Қонунни қўллаш идоралари вакиллари Қозогистон фуқароси, лекин Ўзбекистонда қонуний яшаб турган Т.Чекпарбаевни қўлга олгандан сўнг уни Қозогистон чегарасига олиб келиб, зудлик билан депортация қилди. Худди ўша суд зикр этилган йигинида қатнашган яна тўрт кишига худди айни айблов билан 16 минг сўмдан (10 доллар) жарима солди. Ўзбекистон баҳоийларининг Миллий маънавият ассамблеяси 15 август куни хабар қилишича, милиция ходимлари яна Тошкентдаги Баҳоийлар марказига кириб, юзлаб китобларни мусодара қилди. 29 октябрь куни суд Евангелие христиан баптистлари иттифоқи раиси Павел Пейчов, унинг ҳамкаслари Елена Курбатова ва Дмитрий Питиримовга солиқ тўлашдан бўйин товлаш ҳамда баптистларнинг ёзги лагерида болаларни диний фаолиятга жалб қилиш айбини қўйди. Суд уларнинг ҳар бирига 260 ойлик иш ҳақи, жами 26 миллион 243 минг 100 сўм (17280 доллар) жарима солди ва кейинги уч йил давомида маъмурий ёки тижорат фаолияти билан шуғулланишини тақиқлади. Тошкент шаҳар суди 4 декабрь куни жаримага сабаб бўлган айбларни афв этди, лекин маъмурий ва тижорат фаолияти билан боғлиқ чекловни сақлаб қолди.

Ноябрь ойида Тошкент туман суди "Иегова шоҳидлари" ташкилотининг Ўзбекистондаги вакили Игорь Морозовга диндан ноқонуний сабоқ бергани учун 3 миллион 364 минг 500 сўм (2200 доллар) жарима солди.

Сиёсий жиноятлар содир этганликда айбланиб ҳибсга олинган кўплаб мусулмонлар Конституцияга хилоф фаолияти, "диний-экстремистик, бўлгинчи, мутаассиб ва бошқа ташкилотлар" ишида қатнашгани учун судга тортилди. Айблов ҳам сиёсий, ҳам диний экстремизмни қамраб олади. Ушбу айблов билан ҳибсга олинганларнинг аксарияти "Ҳизб ут-тахрир" ёки "Нур"га аъзоликда айбланди, "Нур"га аъзоларни ҳибсга олиш ва жиноий жавобгарликка тортиш сони рўйирост ўсиб борди. Ҳукумат расмий диний идоралар назоратида бўлмаган бошқа гурухлар аъзоларини ҳибсга олиб, уларга "ваҳҳобий" ёки "экстремист" тамғасини босди. Ҳукумат экстремизмда гумон қилинган кишилар ёки гурухларни жазолашни диний

Эркинликка оид масала эмас, аксинча, ҳукуматга қарши қуролли қаршилик кўрсатишнинг олдини олиш деб ҳисоблайди. Лекин "Ҳизб ут-тахрир" ва шунга ўхаш ташкилотлар билан боғлиқ кишиларни жиноий жавобгарликка тортишда тегишли ҳуқуқий процедура етишмади, бу ҳол қийноққа солиш ҳақидаги ҳар хил гап-сўзларга сабаб бўлди. Айбланувчиларнинг аксарияти 3 йилдан 14 йилгача қамоқ жазоси олди; баъзилари эса 16 йилдан 20 йилгача озодликдан маҳрум этилди.

Самарқанд суди 6 июль куни "Нур" ташкилотининг 19 дан 31 ёшгача бўлган 11 нафар аъзосини 7 йилдан 11 йилгача қамоққа ҳукм қилди.

6 ноябрь куни Қарши шаҳридаги қонунни қўллаш органлари бир аёл ва бир неча кишини рухсат берилмаган диний йигин ўтказишида гумон қилиб ҳибсга олди. Хабар қилинишича, аёл маҳаллий масжидда хотин-қизларга диний сабоқ бериб келган, лекин унинг ўз уйида йигин ўтказгани айбловга сабаб бўлди. Давлат органлари уни ҳибсга олаётуб, уйидаги фильм ва адабиётларни мусодара қилди. Йил охиригача унга ҳеч қандай айб қўйилмаганига қарамай қамоқда ушлаб турилди.

Давлат органлари экстремизмда гумон қилиниб, ҳибсга олинган кишиларга нисбатан шафқатсиз муносабатда бўлди.

Маълум бўлишича, қамоқхона нозирлари ислом экстремизмидаги гумон қилинган кўплаб маҳбусларга диний амалларни бажариш ҳуқукини бермаган ва баъзи холларда ёнида Куръон олиб юришига рухсат этмаган. Хабар қилинишича, нозирлар қамоқхона тартиб-қоидаларига риоя қилмай намоз ўқишига уринган ёки ўша тартиб-қоидаларга қарши норозилик билдирган маҳбусларни якка кишилик хонага қамаб қўйиш ва калтаклаш билан жазолаган.

Қонунларда диний таълим факат расман рухсат этилган диний мактабларда берилиши ва давлат маъқуллаган мударрислар сабоқ бериши белгилаб қўйилган, балоғат ёшига етмаганларни ота-онасининг розилигисиз хусусий йўл билан ўқитиш ёки диндан сабоқ беришга рухсат этилмайди.

Ҳукумат диний адабиётни нашр қилиш, четдан мамлакатга олиб кириш ва тарқатишни назорат қилди, мамлакатда чоп этиладиган ҳар бир нашрда унинг ваколат манбасини, яъни муассисини кўрсатишни талаб этди. Экстремистик деб ҳисобланган адабиётларга эга бўлган одам ҳибсга олиниб, жиноий жавобгарликка тортилиши мумкин эди. Диний материалларни ишлаб чиқариш, саклаш, бошқа мамлакатлардан олиб кириш ва тарқатиш шахсларга энг кам ойлик иш ҳақининг

20 баробаридан 100 баробаригача, гурухларга эса 50 баробардан 150 баробаригача жарима солишига, адабиётларни мусодара қилиш ва йўқ қилиб ташлашга сабаб бўлиши мумкин эди.

Февраль, март ва сентябрь ойларида давлат телевидениеси орқали намойиш этилган хужжатли фильмларда "Нур" пантуркизм давлатини қуришни мақсад қилиб олган экстремистик секта деб аталди. Уларда "Нур"га аъзолиги учун бир қанча киши олти ярим йилдан саккиз йилгача қамоққа ҳукм қилингани қайд этилди. Давлат телевидениеси октябрь ойида "Иегова шоҳидлари" ва баптистлар қавмига бағишлиланган танқидий кўрсатувни эфирга узатди.

Кўплаб хабарларда мактабларда ҳижоб ўрашни тақиқлаш жорий этилгани, баъзи амалдорлар уларни зўрлик билан ечиб олгани билдирилди. Яна бир қанча маълумотларда келтирилишича, ҳижоб ўраган қизларни тенгдошлари, баъзан эса ўқитувчилар масхара қилган. Мусулмонлар эътиқодини соқол кўйиш, паранжи ёпиниш ёки масжидга бориш йўли билан билдиргани учун ҳибсга олингани ёки таъқибга учрагани ҳақида хабарлар учрамади. Конунчиликда диний ташкилотларда хизмат қиласиган кишиларга ибодат либосларини кийишга рухсат берилади. Амалда ушбу шартни бажариш учун мажбурлаш кўзга ташланмади.

Ижтимоий суиистеъмоллар ва камситиши

Умуман олганда, жамият диний ранг-барангликка бағрикенглик билан қарайди, лекин бу прозелитизмга тааллуқли эмас. Мусулмон, рус православ черкови, Рим-католик черкови ва яхудий дини пешволари жамиятда ўзаро муносабатлар жуда яхши эканини билдириди. Бошқа камсоғонли диний гурухлар, хусусан, ўзга динга ўтган этник ўзбеклари бор черковлар ижтимоий нохолис муносабатлар билан боғлиқ қийинчиликларга дуч келди. Христианликни қабул қилган собиқ мусулмон ўзбеклар камситилаётгани ва таъқиб қилинаётгани хусусида ишончли маълумотлар олинди. Баъзи хабарларга қараганда, жойлардаги масжидларда аёлларнинг ва 18 ёшга тўлмаган кишиларнинг намоз ўқиши тақиқланган. Бунга маҳаллий дин пешволарининг кўрсатмаси сабаб бўлгани тахмин қилинади.

Аксилсемитлик хатти-ҳаракатлари ёки яхудийларни камситиши ҳолатлари ҳақида ҳеч қанақа хабар бўлмади. Ўзбекистонда саккизта рўйхатга олинган яхудий қавми бор эди, кузатувчиларнинг хисоб-китобича, асосан, Тошкент, Самарқанд ва Бухорода истиқомат қилувчи яхудий аҳоли сони 10 минг атрофида. Уларнинг сони иқтисодий сабабларга кўра, кўчиб кетиши хисобига камая борди. Йил давомида "Ҳизб ут-тахрир" аъзоларининг аксилсемит материаллар тарқатгани ҳақида хабар олинмади.

Батафсил муҳокамалар билан танишиш учун http://uzbek.uzbekistan.usembassy.gov/irf2009_uz.html вебсайтидаги 2009 йил бўйича "Халқаро дин эркинлиги ҳисоботи"га қаранг.

г. Кўчиб юриш эркинлиги, мамлакатнинг ўзида кўчирилган кишилар, қочқинлар ва фуқаролиги бўлмаган кишиларни ҳимоялаш

Конституция ва қонунчиликда мамлакат худудида эркин кўчиб юриш ва чегарани эркин кесиб ўтиш белгилаб кўйилган, лекин ҳукумат амалда ушбу ҳуқуқни чеклади. Ҳукумат 23 ноябрь куни Аш-бир-эн-бир (H1N1) грипп вируси тарқалишининг олдини олиш мақсадида Қозоғистон билан чегарани ёпиб қўйди. Фуқаролар фақат қозоғистонлик бирор кишидан таклифнома олганда ёки саломатлик билан боғлиқ ва ёки дағн маросимида қатнашиш сингари жиддий сабабларга кўра чегарадан ўтиши мумкин эди. Баъзан чегаралар миллий байрамлар вақтида хавфсизлик нуқтаи назаридан ёпиб қўйилади. Бошқа бир шаҳарга кўчиб ўтиш учун маҳаллий ҳокимият идораларининг рухсати талаб этилади. Ҳукумат онда-сонда Тошкентга кўчиб ўтишга рухсат берди, маҳаллий кузатувчиларнинг мълум қилишича, одамлар кўчиш учун талаб қилинадиган хужжатларни рўйхатдан ўтказиш учун, тахминан, 100 минг сўм (67 доллар) пора беришга мажбур бўлган. Ҳукумат фуқаролардан чет элга сафар қилиши ёки кўчиб кетиши учун виза талаб қилди, гарчи деярли барча ҳолларда виза берилган бўлса-да, маҳаллий амалдорлар пора сўради. Йил давомида берилган хабарларга караганда, ҳукумат инсон ҳуқуқлари фаолларининг чет элга сафар қилишига йўл қўймаслик учун уларга чиқиш визаси беришни пайсалга солди, уларнинг мамлакатнинг ўзида ҳам бир жойдан иккинчи жойга бориш эркинлигини чеклаб қўйди. Мавжуд рўйхатга олиш тизими фуқаролардан мамлакатдан чиқиб кетишидан олдин паспортига ўзлари истиқомат қиласидиган жойдаги маҳаллий ҳокимият идораларидан махсус мухр бостиришни тақозо қилди. Умуман олганда, фуқаролар қўшни мамлакатларга сафар қилиш имконига эга бўлди, лекин мухр бостириш ҳамма жойда ҳам бир хил талаб қилинмади. Афғонистонга бориш мушкуллигича қолди. Фуқароларга чегарани кесиб ўтиши учун Миллий хавфсизлик хизмати рухсати керак бўлди.

Умуман олганда, визаси бор чет элликларнинг мамлакатда ҳеч бир чекловсиз юриши мумкин бўлди.

Мухолифатдаги "Бирдамлик" партиясининг раҳбари Баходир Чориев бир Ғарб мамлакатида октябрь ойида беш йил яшагандан сўнг Ўзбекистонга қайтиб келди. Турли даражадаги давлат органлари унинг фаолиятига кўз-кулоқ бўлиб турди, конунни кўллаш идоралари ходимлари Б.Чориев билан учрашган кишиларни сўроқ қилди ё калтаклади. Давлат органлари 11 декабрь куни Б.Чориевни мамлакатдан чиқариб юборди. Йил охирида бир қанча мухолиф сиёсий арбоблар ва инсон ҳуқуқлари ҳимоячилари ихтиёрий қувфинда эди.

Қонунчилик икки фуқаролик тақиқлангани мамлакатдан кўчиб кетиш ва келишни чеклади. Қайтиб келган фуқаролар давлат органлариға чет эл фуқаролигини олмаганини исбот қилиши керак бўлди, акс ҳолда улар жиной жавобгарликка тортилиши мумкин эди. Аслида фуқаролар икки фуқароликка эга бўлиб, хеч бир тўсиқларсиз сафар қилиб юрди.

Ҳукумат чет мамлакатларда олти ойдан кўпроқ истиқомат қилган фуқаролар Ўзбекистоннинг консульликларида рўйхатдан ўтиши кераклигини ва бу иш ихтиёрий эканини таъкидлади. Лекин маълумотларга қараганда, рўйхатдан ўтмаганлик ҳоллари фуқароларнинг чет элда яшашига монелик қилмаган, лекин уларнинг фарзандлари фуқароликсиз туғилган.

Қочқинларни ҳимоялаш

Ўзбекистон "Қочқинларнинг мақоми тўғрисида"ги 1951 йили қабул қилинган конвенция ва унинг 1967 йилги протоколини имзоламаган. Унинг қонунлари бошпана ёки қочқин мақомини бермайди, ҳукумат эса қочқинларни ҳимоя қилиш тизимини яратмаган. Амалда эса ҳукумат қочқинларни ирқи, дини, миллати, муайян бир ижтимоий гурӯҳга мансублиги ёки сиёсий қарашлари учун ҳаёти ёки эркинлиги хавф остига тушиб қолиши мумкин бўлган мамлакатларга чиқариб юбормаслик ёки қайтармай, баъзи ҳимоя чораларини кўрган ҳоллар ҳам учрайди. Ҳудди ўтган йили бўлгани каби, ҳукумат афғон қочқинларини мажбурлаб Ўзбекистондан чиқариб юборган ҳолатлар ҳақида маълумотлар бор. Ҳукумат БМТнинг Қочқинлар масалалари бўйича олий комиссари бошқармасига (ҚМБОКБ) қочқинлар ва бошпана излаган шахсларга ёрдам беришига ижозат этмади.

2009 йилнинг дастлабки 10 ойида БМТнинг Таракқиёт дастури (БМТТД), тахминан, 600 нафар қочқинга - уларнинг аксарияти Ўзбекистонда қолган афғонлар эди - кузатув ва бошқа жойга кўчириш ўёли билан ёрдам беришни давом эттириди. Ҳукумат 2006 йили БМТ ҚМБОКБнинг Ўзбекистондаги идорасини мажбурлаб ёпгандан сўнг БМТТД унинг баъзи функцияларини бажарди. Бошқарма 2005 йили Андижонда рўй берган тартибсизликлардан сўнг ушбу мамлакатдан Қирғизистонга қочиб ўтган қочқинларга ёрдам берган эди.

Йил давомида афғон қочқинлари таъкибга учрагани ҳақида маълумотлар олинди. Ташқи ишлар вазирлиги 2007 йилдан кейин БМТ ҚМБОКБнинг қонуний яшаб туришни чўзишга асос бўладиган мандат гувоҳномасини кўриб чиқмади, бундай гувоҳномаси бўлган кишилар тегишли виза олиш учун ариза бериши керак ёки мамлакатдан чиқариб юборилиши мумкин. Ҳукумат Афғонистон қочқинлари ва Тожикистоннинг иқтисодий мигрантлари ишини кўриб чиқди, баъзан амалдорлар уларни таъкиб қилиб, пора талаб этди. Тожикистондан келган қочиқинларнинг аксарияти ўзбек миллатига мансуб кишилар эди; улар Афғонистондан келган кишилардан фарқли ўлароқ,

маҳаллий аҳоли билан тезда тил топишиб кетди, маҳаллий аҳоли уларга ёрдам ҳам қиласиган бўлди. Баъзи тожикистонлик қочқинларнинг расман фуқаролиги йўқ эди ёки фуқароликдан расман ажраб қолиш хавфига рўпара келди, чунки улардан кўпчилигининг Тожикистон ёки Ўзбекистон эмас, Совет паспорти бор эди.

БМТ ҚМБОКБнинг билдиришича, афғон қочқинларига қонуний ишларда ишлашга рухсат йўқ, шунинг учун уларнинг яшаш учун маблағлари чекланган эди. Маълумотларга кўра, афғон қочқинлари кўпинча амалдорларнинг таъкиби ёки ўч олишидан кўркқани учун милициядан ёрдам сўрамасликни, ҳаққини суд орқали ажратиб олмасликни афзал билади. Ҳукумат йил давомида чет элларда БМТ ҚМБОКБ ҳимоясида бўлган фуқароларини мажбурлаб қайтариш учун бир қанча хорижий мамлакатларга босим ўтказди.

Январь ойида Наманган суди 2008 йили Украинада ҳибсга олиниб, ўз ватанига қайтариб олиб келинган ҳамда Ўзбекистон Исломий ҳаракати раҳбарининг шахсий ҳайдовчиси бўлгани тусмолланган Абдумўмин Даҳаҳоновни диний экстремизмда айблаб, 18 йил қамоқ жазосига ҳукм килди. Ҳукуқ ҳимоячилари, у қайтиб боргандан сўнг қийноққа солинади, деб экстрадиция қилишга эътиroz билдириди. Россия ОАВнинг билдиришича, 19 август куни Санкт-Петербург судининг кузатув кенгаши Ўринбой Эргашевни диний экстремизмга боғлиқ айблов билан ватанига экстрадиция қилиш тўғрисидаги қарорни бекор қилди. Экспертлар гурухи Ў.Эргашев ватанига қайтарилгандан сўнг қийноққа солиниши мумкинлигини ҳисобга олиб, уни экстрадиция қилиш Европанинг "Инсон ҳукуқлари ва фундаментал эркинликлар тўғрисида"ги конвенциясига хилоф деб топди.

3-бўлим. Сиёсий ҳукуқларни ҳурмат қилиш: фуқароларнинг ҳукуматни ўзгартириш ҳукуки

Конституция ва қонунчиликда фуқароларнинг тинч йўл билан ҳукуматни ўзгартириш ҳукуки белгилаб қўйилган. Амалда эса тинч ва демократик йўл билан буни амалга ошириш мумкин бўлмади. Ҳукумат сўз эркинлигини қатъий чеклаб қўйди ва сиёсий мухолифатни сиқувга олди. Ҳукумат ўта марказлашган, уни президент Каримов ва ижроия ҳокимияти қарор чиқаришнинг кенг ваколатлари, конун лойиҳалари тайёрлаб бериш, ҳукуматнинг лавозимларга тайинлашини, иқтисодиётнинг асосий қисмини ва хавфсизлик кучларини назорат қилиш орқали бошқарди.

Сайлов ва сиёсатда иштирок этиш

И.Каримов 2007 йилда қайта сайланганидан сўнг 2008 йили президентликнинг учинчи муддатга киришаётib, касамёд қилди. Бу сайлов жараёни халқаро демократик меъёларига мос келмади.

EXХТнинг чекланган сайлов кузатувчилари таъкидлашича, ушбу сайловда иштирок этган номзодлар сони олдинги сайловга нисбатан кўпроқ бўлди, бироқ барча номзодлар амалдаги президентнинг сиёсатини очиқ қўллаб-кувватлади. Сиёсий қарашлар мусобақаси бўлмади, маъмурий тўсиқлар бошқа потенциал номзодларнинг оти сайлов бюллетенинига киришига йўл бермади, хукумат ОАВни қаттиқ назорат қилди. EXХТ миссияси сайловни ўтказиш тартиби билан боғлиқ муаммоларни ва овозларни санаш чоғида носозликлар рўй берганини қайд этди.

Конституция президентнинг учинчи муддатга сайланишини тақиқлайди, ушбу аниқ зиддиятни хукумат очиқ эътироф этмади. EXХТ президент Каримов иккинчи муддатга сайланган 2000 йилги сайловда кузатувчилик қилишдан бош тортди ва бунга сабаб қилиб сайлов эркин ва ҳалол бўлиши учун дастлабки шароитлар йўқлигини кўрсатди. Халқаро ташкилотлар ва чет эл элчихоналари кузатувчилик қилишни рад этган 2000 йилги референдум президентлик муддатини беш йилдан етти йилга узайтирди.

27 декабрь куни парламент сайлови бўлиб ўтди. Сайлов қонунига киритилган ўзгартишлар фақат (барчаси президентни қўллайдиган) сиёсий партиялар аъзоларига депутатликка номзод бўлиш хукуқини берди. Лекин илк марта сиёсий партиялар ўзаро баҳслашиб, бир-бири таклиф этган сиёсатни танқид қилди. Сайлов кузатувчилари олдингилари билан солиширганда ушбу сайловда қонунбузарликлар нисбатан кам бўлганини қайд этди. Бошқалар учун овоз бериш ҳолатлари кўп кузатилган муаммо бўлиб, "бутун оила учун овоз бериш" анъана сига хосдир, унда бир киши бутун бошли оила учун овоз беради.

2008 йил июнида "Миллий тикланиш" партияси "Фидокорлар" партиясини қўшиб олгандан сўнг расмий рўйхатдан ўтган сиёсий партиялар сони бештадан тўрттага қисқарди. Қолган учта расмий сиёсий партия қуидагилар: Ўзбекистон Халқ-демократик партияси, "Адолат" социал-демократик партияси ва Ўзбекистон Либерал-демократик партияси. Хукумат барча расмий сиёсий партияларни назорат қилди ва маблағ билан тъминлади.

Қонунчилик сиёсий партияларнинг мустақил бўлишига рухсат этади, лекин шу билан бирга Адлия вазирлигига партияларнинг ички ишларига аралashiш, хукуматга мухолиф деб ҳисобланган партияларга молиявий ва хукуқий ёрдамни тўхтатиб қўйишдай катта ваколатлар ҳам беради.

Қонунчилик чин маънодаги мустақил сиёсий партияларни ташкил этиш, улардан номзод кўрсатиш ва кампания ўтказишни ўта қийин қилиб қўйган. Рўйхатдан ўтиш учун янги партиядан 20 минг та имзо йиғиш талаб этилади. Номзодни рўйхатга олиш тартиби жуда оғир. Қонунчиликка кўра, Адлия вазирлиги партияни рўйхатга олишни суднинг қарорисиз олти ойгача кечикириши

мумкин. Ҳукумат, шунингдек, тузилган сиёсий партияларнинг молияланишини ва ОАВдаги чиқишиларини назорат қилди.

Фақатгина рўйхатдан ўтган сиёсий партиялар номзод кўрсатиш ҳуқуқига эга. 2008 йили Олий Мажлис қуйи палатаси депутатлари сони 120 нафардан 150 нафарга оширилди, янги ўринларнинг ярми Ўзбекистон Экология харакати аъзоларига ажратилди. Ушбу ўзгаришдан сўнг энди Олий Мажлис аъзоларининг 10 фоизи сайланиш ўрнига тайинланади. Сенатнинг барча аъзолари ё президент томонидан (16) тайинланади, ёки бўлмаса, маҳаллий кенгашлар депутатлари учунгина очик бўлган чекланган сайловда сайланади (84).

Қонунчилик судьялар, прокурорлар, Миллий хавфсизлик хизмати амалдорлари, куролли кучларда хизмат қилаётган кишилар, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахсларнинг сиёсий партияларга аъзо бўлишини тақиқлайди. Амалдаги қонунлар дин ва миллий асосда; мамлакат суверенитети, худудий яхлитлиги ва хавфсизлигига ҳамда фуқароларнинг конституцион ҳуқуқлари ва эркинликларига қарши бўлган; урушни ёки ижтимоий, миллий ва диний адоватни тарғиб қиласидан; ҳукуматни ағдариб ташлашга интиладиган партия тузишни тақиқлайди.

2005 йилги Андижон воқеаларидан сўнг бир қанча сиёсий партиялар тақиқка учради ёки уларни рўйхатга олиш рад қилинди. Собиқ партия раҳбарлари қувғинда бўлди, партиялари эса мамлакатда кучли таянчга эга бўлмагани учун партия сифатида сақланиб олиш йўлида курашди.

Парламентнинг 150 аъзоси бўлган қуйи палатасида 33 нафар аёл, 100 та аъзоси бўлган Сенатда эса 15 нафар аёл бор. Йил охирида 28 нафар аъзоси бўлган Вазирлар Маҳкамасида 1 нафар аёл бор эди. Ҳукуматга ён босувчи "Адолат" социал-демократик партиясининг раиси, 2007 йилги декабрь ойида бўлиб ўтган президент сайловида тўрт нафар номзоднинг бири бўлган Дилором Тошмуҳамедова 2008 йилнинг январь ойида парламентнинг қуйи палатасида илк аёл спикер этиб сайланди, бу аёл киши эгаллаган энг юкори давлат лавозими эди.

Йил охирида парламентнинг қуйи палатасида 9 нафар, Сенатда эса 15 нафар камсонли этник гурухларга мансуб киши бор эди.

4-бўлим. Юкори лавозимдагилар коррупцияси ва ҳукуматнинг ошкоралиги

Қонунчиликда юқори лавозимли амалдорларнинг коррупциясига жиной жазо белгиланган, лекин хукумат ушбу қонунчиликни бажаришда самарага эриша олмади, амалдорлар кўпинча коррупционерлиги учун жазосиз қолди.

Президент И.Каримов 2008 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг "Коррупцияга қарши кураш тўғрисида"ни конвенциясини ратификация қилган қонунга имзо чекди. Қонунда барча давлат органлари зиммасига фуқароларга уларнинг эркинлигига дахлдор ҳужжатлар, қарорлар ва бошқа материалларни ўрганиб чиқиш имкониятини яратиш юклатилган. Бош прокуратура ўзининг конвенцияда кўзда тутилган мажбуриятларини бажариш учун ишчи гурухи тузган, хукумат БМТ ва ЕХХТ билан бирга ушбу мажбуриятларни бажаришга бағишлиланган семинар ўтказган бўлса ҳам амалда ўша хукуклар таъминланмади.

Жаҳон банкининг коррупция бўйича кўрсаткичлари Ўзбекистонга ҳисоб бериш ва коррупция назорати учун паст баҳо қўйди, кейинги беш йил мобайнида иккала кўрсаткич ҳам тушиб кетди. Умуман олганда, жамоатчиликнинг хукуматдан ахборот олишига имкон бўлмади, жамоатчилик мулки деб ҳисобланган ахборот эса камдан-кам ҳолларда тарқатилди.

Олий ўқув юртларида, хукуқ ва йўл харакати хавфсизлиги тизимида коррупция оғир муаммо бўлди. Баъзи хабарларга қараганда, судьяларга берилган пора фуқаролик даъволари натижасига таъсир қўрсатган. Давлат органлари 24 март куни "Эзгулик" ННТни унинг аъзолари ташкилотдан пора талаб қилган амалдорларнинг кимлигини ошкор этгани учун тухмат қилишда айблади. Фуқаролар маҳаллалар орқали тарқатиладиган ижтимоий нафақани олиш учун кўпинча пора бериб, коррупцияга дуч келгани ҳақида хабарлар бўлди. Ҳукуматнинг билдиришича, тергов органлари 1138 нафар амалдорни хизмат вазифаси билан боғлиқ жиноят содир этгани учун жавобгарликка тортилди. Оқибатда 7 кишига интизомий чора кўрилди, 624 киши эгаллаб турган лавозимидан бўшатилди, 189 киши эса иқтисодий жиноят, шу жумладан, коррупцияда айбланиб, жиноий жавобгарликка тортилди. Май ойида Тошкент шахридаги бир туман суди Ички ишлар вазирлигининг жиноятчиликнинг олдини олиш ишлари бўйича собиқ инспектори Бахтиёр Сирлибоевни пора олгани учун етти йил қамоқ жазосига ҳукм қилди.

Давлат телевидениеси 23 март куни қонунни қўлловчи идоралар Тошкент вилоятида жиноятларни тергов қилиш бўлимининг собиқ амалдорини ҳибсга олганини эълон қилди. Унинг фуқаролардан сохта айловлар асосида кўрқитиб пул ундириш билан шуғулланган милиция ходимларининг жиноят гурухига бошчилик қилгани айтилади. Давлат назоратидаги бир газетанинг хабар қилишича, 12 октябрь куни Қашқадарё вилоятининг жиноят ишлари бўйича суди Шахрисабз туманилик судьяни пора олгани учун 10 йил озодликдан маҳрум қилди.

5-бўлим. Хукуматнинг тахмин этилган инсон хукуклари бузилишини халқаро ва ноҳукумат ташкилотлари тергов қилишига муносабати

Ўзбекистонда давлат органларининг ўч олиш кўркуви тўсқинлик қилишига қарамай, бир қанча инсон хукукларини ҳимоя қилиш гурухлари фаолият кўрсатди. Хукумат инсон хукуклари фаолларини тез-тез таъқиб қилиб, қамаб, жиной жавобгарликка тортиб турди.

Хукумат инсон хукуклари ҳимояси бўйича мамлакатда иккита ННТни расман тан олади: "Эзгулик" ва Ўзбекистоннинг Мустақил инсон хукуклари ташкилоти. Бошқа ташкилотлар рўйхатдан ўта олмади, лекин шунга қарамай ҳам миллий, ҳам халқаро даражада фаолият кўрсатишни давом эттириди. Ўтган йилларда рўйхатдан ўтишга уриниб кўрган, лекин ўта олмаганлар сирасига Ўзбекистоннинг Инсон хукуклари жамияти, "Мазлум" ва "Оналар ўлим жазоси ва қийноқларга қарши" ташкилотлари киради. Улар юридик шахс сифатида мавжуд бўлмади, аммо оғисларни ижарага олиш ёки молиявий битимлар тузиш сингари қийинчиликларга қарамасдан, фаолият юритаверди. Улар банқда хисоб рақами очолмади, бу ҳол қонуний йўл билан маблағ олишга йўл бермади. Давлат рўйхатдан ўтмаган гурухларни суд жавобгарлигига тортди.

Вақти-вақти билан хукумат амалдорлари мамлакатдаги инсон хукуклари ҳимоячилари билан учрашиб турди, баъзи фаолларнинг айтишича, улар инсон хукуклари бузилиши ҳолатларини давлат органларини бевосита аралаштириш йўли билан бартарафа этишга муваффақ бўлган.

Милиция ва хавфсизлик кучлари мамлакатдаги инсон хукуклари фаоллари ва ННТларни йил давомида таъқиб қилди. Хавфсизлик кучлари инсон хукуклари фаоллари ишига тўсқинлик қилиш, хорижий дипломатлар билан учрашмасликка кўндириш учун доимий тарзда таҳдид қилиб, дўк уриб турди. Милиция ва бошқа давлат органлари ходимлари вақти-вақти билан фаолларга чет элликлар билан мулоқотни бас қилиш тўғрисида буйруқ берди. Номаълум кишилар инсон хукуклари фаолларига ҳужум қилди. Давлат органлари изчил тарзда инсон хукуклари фаолларини вақтингчалик қамаб турди ёки ҳибсга олди ҳамда уй қамоғига ташлади ёки сохта жиноят айларини кўйди. Хукумат амалдорлари айрим фаолларни давлатни обрўсизлантириш учун чет эллик журналистлар билан тил бириктирганликда ошкора айблади.

Хукумат 2005 йилги Андижон воқеаларидан сўнг халқаро инсон хукуклари ННТлари фаолиятини кескин равишда чеклаб кўйди, уларнинг ходимларини эса тез-тез таъқиб қилди ва қўрқитди. Хукумат амалдорлари ва хукумат назоратидаги ОАВ халқаро ташкилотларни кўпинча Ўзбекистонга ҳалқаро "ахборот уруши"да қатнашганликда айблади.

Хукумат халқаро органлар ва чет эл дипломатик миссиялари ишини чеклашда давом этди ва инсон хукуқлари мониторинги фаолияти ва сиёсатини қаттиқ танқид остига олди. Хукумат барча халқаро ННТларни ҳар йили текширувдан ўтказишдай стандарт сиёсатга амал қилди. Одатда ҳар бир текширувдан сўнг Адлия вазирлиги ҳар бир текширилган ННТга ўша жараёнда аниқланган қоидабузарлик ҳолатлари қайд этилган, уларни 30 кун ичидаги тузатиш талаби билан хат юборди.

Хукумат ўша ННТлардан ўқув машғулотлари ёки семинарларини хукумат идоралари билан келишиб олишни талаб қилди. ННТлар менежерлари ушбу талаб нодавлат- нотижорат ташкилотларининг барча фаолияти учун даставвал хукуматдан расмий рухсат олиш билан баробар, деб ҳисоблади.

Қароргоҳи чет элда жойлашган, 2008 йили рўйхатдан ўтган иккита ННТ юксак лавозимли амалдорлар ва халқаро эксперtlар иштирокида бир неча конференция ва тренинг ўтказиш билан фаолиятини давом эттиради.

"Хьюман Райтс Уотч" (ХРУ) рўйхатдалигича қолди, лекин хукумат 2008 йили бу ташкилотнинг мамлакатдаги директорига аккредитация бермагани ва унинг мамлакатга қайта киришини тақиқлаб қўйгани сабабли фаолиятини тиклай олмади.

"Уорлд Вижн" ташкилоти июнь ойида Ўзбекистонда ишлаш муҳити оғир бўлгани учун фаолиятини 2010 йил июнь ойига қадар тўхтатиб туришини маълум қилди.

Гарчи ЕХХТ 2006 йилдан бери инсон хукуқлари масалалари бўйича чекланган фаолият юритишига мажбур бўлган бўлса-да, хукумат йил давомида ушбу ташкилот таклиф этган бир қанча лойиҳа: "инсон ўлчами", ЕХХТ фаолиятининг инсон хукуқлари билан боғлиқ қисмини маъқуллади. Хукумат олдинги йиллар ўша фаолиятга эътироz билдириб келаётган эди.

Инсон хукуқлари бўйича парламент омбудсменининг фундаментал инсон хукуқларига амал қилиш ва жамоатчиликнинг уларни билишини рағбатлантириш, халқаро инсон хукуқлари меъёрларига мос келадиган қонунчиликни шакллантиришга ёрдам бериш ва хукуқлар бузилиш ҳолатини бартараф этиш сингари эълон қилинган мақсадлари бор эди. Омбудсмен идораси у ерга мурожаат килган фуқаролар ўргасидаги келишмовчиликларни ҳал этишда воситачилик қилади, хукумати идораларининг қарорларини ўзгартириш ёки маъқуллаш бўйича тавсиялар беради, лекин бу тавсиялар мажбурий эмас. Омбудсменнинг барча вилоятлар, Қорақалпогистон Республикаси ва Тошкент шаҳрида идораси бор. Унинг июнь ойида эълон қилинган 2008 йил ҳисоботида қайд этилишича, идора 10 мингга яқин шикоят хати олган ва 5676 ҳолат бўйича чора кўрган.

Шикоятларнинг аксарияти яшаш ҳуқуқи, эркинлик, шахсий ҳаёт дахлсизлиги, инсоний муомала, қадр-қимматни ҳурматлаш, шунингдек, одил суд ҳуқуқига дахлдор эди.

Омбудсмен идораси йил давомида ўзининг воситачилик ва инсон ҳуқуқлари химоясига ёрдам қилишга оид фаолиятини мухокама қилиш учун қонунни кўлловчи идоралар, суд вакиллари ва чекланган ҳалқаро ННТлар иштирокида учрашув ва конференциялар ўтказди.

Миллий инсон ҳуқуқлари маркази аҳоли ва амалдорларга инсон ҳуқуқлари ва демократия принциплари тўғрисида таълим бериш ҳамда ҳукуматнинг жамоатчиликни инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ахборот билан таъминлаш борасидаги ҳалқаро мажбуриятларини бажараётганини кафолатлашга масъул бўлган давлат муассасасидир. Марказ йил давомида БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг Ўзбекистоннинг 2008 йил декабрь ойида тақдим этган "Универсал даврий маълумот" тўғрисидаги ҳисботига бაъзи танқидларни қабул қилиш, лекин аксарият арзномаларни рад этиш ёки ушбу масалалар мамлакатнинг иши деган таъкидлар билан жавоб қайтарди. Ҳалқаро ташкилотлар марказ билан ҳукумат амалдорларининг якинда ўtkazilgan ҳуқуқий ислохотлардан, шу жумладан, "Одам савдосига қарши кураш тўғрисида"ги қонуннинг қабул қилиниши ва Ҳалқаро меҳнат ташкилотининг (ХМТ) 2008 или қабул қилинган болалар меҳнатидан фойдаланишни тақиқлаш тўғрисидаги конвенциясидан боҳабарлигини ошириш бўйича ҳамкорлик килганини маълум қилди.

6-бўлим. Камситиш, ижтимоий суиистеъмоллар ва одам савдоси

Қонунчилик ирқ, жинс, ногиронлик, тил ёки ижтимоий мақомга кўра камситишни тақиқлайди. Конституция ирқ, жинс ва тилни баҳона қилиб камситишни ман қиласи, аммо унда ногиронлик сабаб камситишни тақиқлаш аниқ кўрсатилмаган. Аёллар ва одамларни ногиронлиги учун ижтимоий камситиш учраб турди, болаларга шафқатсизларча муносабатда бўлиш давом этди.

Аёллар

Қонунлар зўрлаш, шу жумладан, "яқин қариндош"ни жинсий зўрлашни ман қиласи, лекин Жиноят кодекси эр-хотиннинг бир-бирини зўрлашини тақиқламайди ва бундай ҳолларнинг судда кўрилган-кўрилмагани маълум эмас. Урф-одатлар аёлларга ва уларнинг оиласаларига жинсий зўрлаш ҳақида очиқ гапиришига йўл бермади, бунақа ҳолатлар ҳақида матбуотда деярли ҳеч бир хабар чиқмади.

Оилада зўравонлик кўп учрашига қарамай, қонунчилиқда бу холат алоҳида қайд этилмаган. Қонунларда жисмоний куч ишлатиш ҳолатларига жазо белгиланган бўлса-да, кўпинча милиция ходимлари аёлларнинг ўзларини калтаклаган эрларидан шикоят қилишини маъқулламади, муштумзўрлар камдан-кам ҳолларда уйларидан олиб кетилди ёки ҳисбсга олинди. Аёлларни калтаклаш жиноий эмас, шахсий иш деб хисобланди. Одатда бундай ҳолатларни оила аъзолари ёки катта ёшлилар ўз уйларида содир этди ва камдан-кам ҳолларда иш судгача етиб борди. Махаллий ҳокимият идоралари бундай муштумзўрликни муҳокама қилишдан кўра, эр билан хотинни яраттиришга кўпроқ эътибор қаратди.

Худди олдинги йилларда бўлгани каби, аёллар уйдаги зўравонлик сабаб ўз жонига қасд қилишга уринган ёки қасд қилган ҳолатлар ҳақида хабарлар тарқалди. Улардан маълум бўлишича, бундай ҳолатлар кўпинча ошкор қилинмайди, ушбу муаммонинг қай даражада тарқалгани хусусида ишонарли статистиканинг ўзи йўқ. Кузатувчилар аёл кишининг эри ёки, анъанага кўра, ўзини тўлиқ назорат қиласиган қайнонаси билан келишмовчилиги жонга қасд қилишнинг одатий сабаби эканини айтди. Жонига қасд қилишга уриниб омон қолган аёлларга ёрдам берувчи ННТлар ўзларининг амалдорлар ва маҳаллалар билан ҳамкорлиги изчил бўлмаганини билдириди.

Фоҳишалик, қонунлар тақиқлашига қарамай, муаммолигича қолди. Милиция қонунларни ҳаётга жорий қилишда қатъият кўрсатмади; баъзи милиция ходимлари фоҳишалардан пул ундириш учун уларни таъқиб қилди, жиноий жавобгарликка тортаман, деб қўрқитди.

Қонунчилиқда шилқимликнинг тақиқланиши аниқ белгилаб қўйилмаган, лекин аёл киши билан бизнес, молиявий ёки бошқа тобе муносабатлар бўлган ҳолатларда уни жинсий алоқа қилишга мажбурлаш жиноятдир. Ижтимоий меъёр ва судга мурожаат қилишнинг етишмаслиги ушбу муаммо миқёсини аниқлашни мушкуллаштириди.

Одатда эр-хотинлар, кишилар қанча фарзанд кўриш, туғишилар ўртасидаги оралиқ вақтни саклаш ва қачон фарзанд кўришни ҳамда бу ишни камситиш, мажбурлаш ва зўравонлик қилмай, етарли ахборот ва маблағга эга бўлган ҳолда эркин ва масъулият билан ҳал этади. Лекин Хоразм ва Андижондан олинган яккам-дуккам хабарларга қараганда, икки ёки ундан ошиқ фарзанди бор аёллар мажбурлаб стерилланган.

Эркакларнинг ҳам, аёлларнинг ҳам ҳомиладорликнинг олдини олиш воситаларидан фойдаланиш имкони бўлди. Аксарият туманларда дипломли врачлар ишлайдиган тутруқхоналар мавжуд эди, врачлар ҳомиладорлик вақти ва туғишидан кейинги кенг миқёсли даволаш ишларини бажарди. Баъзи хабарларга кўра, қишлоқ жойларда яшайдиган аёллар шаҳарлик аёлларга нисбатан кўпроқ ҳолларда ўз уйида, малакали дояларлар кўмагисиз туғди.

Эркак ва аёллар жинсий йўл билан юқадиган касалликлар, шу жумладан, одам иммунитети танқислиги вирусини аниқлаш учун баравар кўриқдан ўтказилди ва даволанди.

Қонунчилик жинс билан боғлиқ камситишни тақиқлайди ва Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси (ХҚҚ) аёлларнинг қонуний хуқуқлари таъминланишини рағбатлантиришга хизмат қиласди. Аёллар тарихий нуктаи назардан, эркаклар даражасида бўлмаса-да, турмушнинг барча жабхаларида олд мавқеларни эгаллаб келган, аммо маданий ва диний амалиётлар уларнинг жамиятдаги ролини чеклаб қўйди. Аёллар ишга жойлашиш, хизмати ва айнан бир хил иш учун тенг микдорда иш ҳақи олиш масаласида камситилганми ёки йўқ эканига оид маълумотлар жуда кам учради.

ХҚҚ БМТнинг "Аёлларга қарши ҳар қандай камситишларга барҳам бериш тўғрисида"ти (CEDAW) конвенцияси ва CEDAW қўмитаси тавсияларини бажариш юзасидан 2007 йили қабул қилинган "Миллий ҳаракат дастури"ни амалга ошириш бўйича БМТ Таракқиёт дастури билан бирга иш олиб бормоқда. ХҚҚ 23 сентябрь куни Қорақалпоғистон пойтахти Нукус шаҳрида камситувчи урф-одатлар, мажбурлаб ва эрта эрга бериш ҳамда уйдаги зўравонлиқдан ҳимоя қилишга багишлиб ўтказилган семинарга ўхшаш тушунтириш ишлари олиб бормоқда. Қўмита ва Ички ишлар вазирлиги декабрь ойида милиция ходимлари учун аёллар ва болаларни ҳимоялаш, хусусан, оиласдаги келишмовчиликларнинг олдини олиш ва ҳал этишга багишланган қўшма тренинг ўтказди.

Болалар

Фуқаролик мамлакат худудида (жой принципи) туғилгач олинади ва ота-онадан (қон принципи) ўтади. Одатда ҳукумат барча туғилиш ҳолатларини зудлик билан рўйхатга олади.

Қонунчиликда болалар хуқуқлари, бошланғич ва ўрта мактабда ўғил ва қиз болаларнинг 12 йиллик тенгхуқуқли бепул мажбурий таълим олиши белгилаб қўйилган. Амалда эса етишмовчилик ва бюджетдан пул олиш билан боғлиқ қийинчиликлар кўпгина оиласларнинг баъзи таълим харажатларини қоплашига сабаб бўлди. Ўқитувчилар жуда кам маош олди ва шу сабабдан ўкувчилар ва уларнинг ота-оналаридан яхши баҳо қўйгани учун доимий пул олишга кўз тикиб ўтириди.

Ҳукумат соғлиқни сақлаш соҳаси, шу жумладан, болалар учун маблағ ажратди, ўғил ва қиз болалар бу имкониятдан тенг фойдаланди. Худди таълим соҳасида бўлгани каби врачларнинг

маоши камлиги, совет давридан қолган соғлиқни сақлаш соҳасига кам маблағ ажратилиши кўрсатилаётган хизматлар учун норасмий тўловларнинг кенг тарқалган тизимини вужудга келтирди; у баъзи ҳолларда камбағал кишиларнинг даволанишига тўсқинлик қилди. Баъзи истисноли ҳолатларни айтмаганда, пропискаси ва расмий манзили бўлмаган қаровсиз болалар, мигрант ишчиларнинг фарзандлари давлатнинг соғлиқни сақлаш муассасаларида даволана олмади.

Одатга кўра, болаларга нисбатан зўравонлик қилишга оиланинг ички иши деб қаралди ва ҳукумат амалдорлари ушбу мавзуни ҳалқаро ташкилотлар билан очик муҳокама қилишни хушламади. Оқсоқоллар тинчлик ва тартибни сақлаш масъулиятидан келиб чиқиб, маҳаллаларни кузатиб турди.

Қонунчиликда қизларнинг 17, йигитларнинг 18 ёшдан оиласи қуриши белгиланган, лекин туман ҳокими истисно ҳолатларда бу ёшлини бир йилга камайтириши мумкин. Гарчи баъзи қишлоқ жойларда қизлар гоҳида 15 ёшида давлат тан олмайдиган диний маросимларда турмушга узатилса ҳам, бу ҳолат кўп учрамади. 2006 йили ЮНИСЕФ билан Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси маъқуллаган ҳисоботга кўра, 15 ёшдан 19 ёшгача бўлган қизларнинг 5 фоизи оила қурган. Ўша ҳисоботда айтилишича, 20 ёшдан 49 ёшгача бўлган аёлларнинг 12,5 фоизи 18 ёшгача турмушга чиққан.

Балофат ёшига етмаганлар билан жинсий алоқа қилишга қарши кураш тўғрисидаги қонунда 14 ёшдан кичик бўлган бола катта ёшли киши билан жинсий алоқа қилиш учун қонуний розилик бера олмаслиги ва балофат ёшига етмаганлар билан жинсий алоқа қилганлик учун 15 йилдан 20 йилгача қамоқ жазоси берилиши таъкидланади. Болалар (21 ёшга тўлмаган кишилар) порнографиясини ишлаб чиқариш, тарқатиш энг кам иш ҳақининг 100 баробаридан 200 баробаригача жарима ёки уч ийл қамоқ билан жазоланади.

Маълумотларда айтилишича, қизлар жинсий эксплуатация мақсадида мамлакатдан ташқарига сотиб юборилган ва мажбуран фоҳишиалик билан шуғулланган. Бошқа маълумотларга кўра, ўғил болалар Қозогистон ва Россияга сотиб юборилган.

18 ёшга тўлган йигитлар бир йиллик ҳарбий хизмат мажбуриятига эга. Тиббий комиссия томонидан хизматга жисмонан яроқсиз деб топилган йигитларга "муқобил хизмат" таклиф қилинади, яъни улар йил давомида ойлик иш ҳақининг 30 фоизини Мудофаа вазирлигига тўлайди. Университет талабалари ҳарбий хизматни кейинроқ ўтайди, баъзи университетлар ҳарбий хизматнинг ўрнини босувчи дастурларга эга. Хизмат қилиш ўрнига пул тўлаш имконияти ҳам бор.

Одам савдоси

Қонунлар одам савдосининг ҳар қандай кўринишини тақиқлади, лекин маълумотларда айтилишича, одамлар Ўзбекистонга, ундан ташқарига, у орқали ва унинг ичидаги сотилган. Ҳукумат ушбу муаммога қарши курашиб учун чоралар кўрди.

Давлат 2008 йили одам савдосида айбланган кишиларга бериладиган жазони кучайтириди. "Одам савдоси" деб аталган қонунда одам савдосининг барча шафқатсиз турлари бир-бир санаб ўтилган ва уларнинг жиноят экани белгилаб қўйилган. Биринчи марта одам савдоси жиноятини содир этган кишилар уч йилдан беш йилгача қамоқ билан жазоланади. Икки ёки ундан ошиқ кишини мажбурлаб ва таҳдид қилиш билан сотиб юборган, такрор жиноят содир этган, ҳокимиятни суиистеъмол қилган холларда ва сотиб юборилган кишилар ўлиб қолган тақдирда жазо саккиз йилдан ўн икки йилгача ортади. Олдинги кодексдан фарқли ўлароқ, янги қонунга кўра, 10 йил ва ундан ошиқ муддатга қамалган кишиларга амнистия берилмайди.

Ўзбекистон аёл ва қизларни жинсий эксплуатация қилиш тижорати, эркакларни эса мардикорлик мақсадида сотиб юборишда, аввало, манба, маълум маънода эса транзит жойи бўлди. ННТлар ва ҳукуматнинг билдиришича, мардикор қилиб ишлатиш мақсадида одам сотиши ҳоллари жинсий эксплуатация мақсадида одам сотиши ҳолларидан кўпроқ бўлди ва иқтисодий шароит ёмон бўлгани сабабли унинг кўпайиш эҳтимоли сақланиб қолди.

Ишончли манбаларнинг билдиришча, аёллар йил давомида Бирлашган Араб Амирликлари (БАА), Хитой, Ҳиндистон, Россия, Таиланд, Туркия, Украина, Индонезия ва Шри Ланкага сотиб юборилган. Шунингдек, жабрдийдалар Қирғизистон, Қозоғистон, Грузия ва Озарбайжон орқали бошқа жойларга жўнатилгани ҳақида хабарлар бор. Одам савдосига қарши курашувчи маҳаллий ННТга кўра, жабрдийда аёлларнинг кўпчилиги Озарбайжон ва Қозоғистон орқали БАА ва Туркияга жўнатилган. Кўпчилиги эркаклар бўлган мардикор савдоси жабрдийдалари, асосан, Қозоғистон ва Россияга курилиш, дехқончилик ва хизмат кўрсатиш соҳаларида ишлаш учун сотиб юборилган. Сотиб юборилган кишилар қўшни мамлакатлар орқали Таиланд, Малайзия, Индонезия, Ҳиндистон, Жанубий Корея ва БААга жўнатилган, ўша қўшни мамлакатлар уларнинг жўнатилиши ва қайтиши учун транзит жойи бўлган бўлиши ҳам мумкин. 17 ёшдан 30 ёшгача бўлган аёллар жинсий эксплуатация қилинади, барча ёшдаги эркаклар эса мардикор савдосидан жабр кўриши мумкин. Одам савдосига қарши курашувчи маҳаллий ННТ йил давомида одам савдоси билан боғлиқ 371 нафар аёл ва 246 нафар эркак жабрдийдадан иборат 617 та ҳолатни рўйхатга олди. Айни кўрсаткич 2008 йили 529, 2007 йили эса 659 ҳолатни ташкил этган эди.

Тунги клублар, ресторанлар ёки фохишалар гурухлари ичидә фаолият кўрсатувчи одамфурушларнинг кўпчилиги мақсадига фохишалик билан шугулланадиган аёлларни авраб эришди. Улар жабрдийдаларни тузогига илинтириш учун Тошкент ва Самарқанд сингари йирик шаҳарларда оила қуриш ва ишга жойлаштириш ҳақидаги товламачилик мақсадида чоп этилган рекламалардан фойдаланди. Туркия, Таиланд ва БААда саёҳат ва иш ваъда қилувчи сайёхлик агентликлари ҳам жабрдийдаларни ёллаш билан шугулланди. Одамфурушлар аксарият ҳолларда аёллар мўлжалланган мамлакатга етиб бориши билан уларнинг йўл хужжатларини тортиб олган. Мардикор савдоси жабрдийдалари одатда вилоятларда ёлланиб, Қозогистон ёки Россияга олиб борилган ва "иш берувчилар"га сотиб юборилган. Одамфурушлар жабрдийдаларни, хусусан, жинсий эксплуатация мақсадида сотиб юборилганларни қарз тузогига тушириб олиб сақлади. Ёлловчилар кўпинча бўлғуси жабрдийдалар билан бир маҳаллада яшаган ва уларни олдиндан билгани ҳам эҳтимолдан холи эмас. Ёлловчилар бўлғуси жабрдийдаларни уларни улов, самолёт чиптаси, виза ва улар борадиган мамлакатда кимга учрашиши ҳақида йўл-йўриклар билан таъминловчи одамфурушлар билан таништирган. Собиқ жабрдийдалардан янги жабрдийдаларни ёллашда фойдалангандик ҳолатлари ҳам маълум.

Қонунни қўлловчи барча идоралар Жиноят кодексининг одам савдосига қарши кураш шартларини бажаришга мажбур. Қонунни қўллаш йил давомида яхшиланиб борди. Ички ишлар вазирлигининг октябрь ойида маълум қилишича, давлат органлари январь-сентябрь ойларида айбланувчи одамфурушларга қарши жинсий эксплуатация мақсадидаги одам савдоси учун 318 та, мардикорлик мақсадидаги одам савдоси учун 641 та - жами 959 та жиноий иш очди. Бир давлат нашрининг 17 сентябрь куни маълум қилишича, январь-сентябрь ойларида мамлакат бўйича 2941 киши одам савдоси қурбони бўлган.

Давлат назоратидаги ОАВ доимий тарзда одам савдоси қурбони бўлиш хавфидан огоҳлантириб турди ва одамфурушларга қандай жазо берилаётганини хабар қилиб борди. Масалан, Самарқанддаги давлат телевидениеси 29 июль куни одам савдоси жабрдийдаларига бағишлиланган кўрсатув берди, унда йил бошидан бери ўтган олти ой мобайнида чет элда юзга яқин самарқандлик меҳнат мигранти ўлгани қайд этилди. 24 сентябрь куни бир телестанция одам савдоси ҳақидаги кўрсатувида давлат органлари йилнинг дастлабки саккиз ойида Фарғона водийсида одам савдоси билан боғлиқ 60 та жиноий ишни фош қилганини ва 27 та айлов билан 34 нафар кишининг иши судга оширилганини эълон қилди. Одам савдосига қарши курашга масъул бўлган давлат идоралари Ички ишлар вазирлигининг Одам савдосига қарши кураш идораси, Жиноятларнинг олдини олиш бошқармаси ва Кириш-чиқиш ва фуқаролик бошқармаси; Миллий хавфсизлик хизматининг Уюшган жиноятчилик, терроризм ва наркотикларга қарши кураш идораси; Бош прокуратура; Меҳнат вазирлиги; Ташқи ишлар вазирлигининг консуллик бошқармаси ва Хотин-қизлар қўмитасидир. Ҳукуматнинг Одам савдосига қарши кураш бўйича идораларро комиссияси ҳар чорақда бир марта йифилади ва зикр этилган давлат муассасалари вакилларидан ташкил топади. Одам савдоси бўйича ҳукумат амалдорларининг коррупцияси тўғрисида маълумотлар бўлмади.

Хукумат одам савдоси жабрдийдаларини бошқа мамлакатларга олиб кетилаётгандаги ноқонуний миграцияси учун жиной жавобгарликка тортгани хусусида хабарлар бўлмади. Қонунни қўлловчи амалдорлар одам савдоси билан боғлиқ порахўрлик ва фирибгарликка аралашиб қолгани хусусида тасдиқланмаган хабарлар бор.

Репатриация қилинган жабрдийдалар қайтиб келганидан сўнг кўпинча ижтимоий ва оилавий муаммоларга дуч келди. Халқаро ташкилотлардан маблағ олиб ишлайдиган ННТлар жабрдийдаларнинг жамиятга қайта мослашувига ёрдам бериш учун Тошкент ва Бухоро шаҳарларида иккита бошпанани ишга туширди. Маҳаллий милиция вакилларининг бошпанада яшаб турганларни таъқиб қилгани хусусида маълумотлар бўлмади. ННТ раҳбари давлат органлари билан муносабатлари яхши эканини, улар бошпанага янги жабрдийдаларни тез-тез жўнатиб турганини айтади. ННТлар йил давомида жинсий ва меҳнат эксплуатацияси мақсади сотиб юборилган 336 нафар жабрдийдага (241 нафар аёл ва 95 нафар эркак) ёрдам берганини маълум қилди.

18 ноябрь куни ҳукумат Республика реабилитация марказини очди, марказ одам савдоси қурбони бўлган 35 нафар жабрдийдага бирваракайига тиббий, психологик ва ҳуқуқий ёрдам кўрсата бошлади. Ушбу марказ ННТлар қарамоғидаги бошпаналардан фарқли ўлароқ, эркакларга ҳам, аёлларга ҳам хизмат кўрсатади.

Хукумат репатриация қилинган одам савдоси жабрдийдаларига ёрдам бериш учун Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ) билан ҳамкорлик қилди. ХМТнинг билдиришича, милиция, консуллик амалдорлари ва чегарачилар одам савдоси жабрдийдаси бўлган аёлларни чет мамлакатлардан қайтаришда ташкилотга ёрдам берди. Ҳукумат ХМТга қайтиб келган аёллар гурухига мамлакатга кириш жараённида ёрдам қилишга, жабрдийдаларнинг Ички ишлар вазирлигига берган дастлабки аризаларини ёзиш жараённида қатнашишига руҳсат берди.

Одам савдосига қарши курашувчи ННТлар бир қанча вилоятларда қонунни қўлловчи органлар ва маҳаллий ҳукумат амалдорлари иштирокида меҳрибонлик уйлари, ўрта мактаб ва олий ўкув юргларида семинарлар ўтказди; маҳаллий газеталарда одам савдоси домига тушиб колишдан огоҳ этувчи маълумотлар жойлаштириди; ўқитувчилар ва ўқувчилар учун ахборот характеристидаги брошюралар ва таълим қўлланмалари яратди. Халқаро миграция ташкилоти июль ойида одам савдосига қарши кураш ва жабрдийдаларни химоя қилиш бўйича уч йиллик лойиҳасини тутатди. Ушбу дастур одам савдоси билан боғлиқ ҳолатлар бўйича жиноят иши очиш ва жабрдийдаларга ёрдам бериш масалалари бўйича, тахминан, 1300 қонунни қўлловчи органлар ходимларини ўқитди. Ҳукумат ушбу дастур доирасида июнь ойида Польшага ва июль ойида Туркияга ҳамкаслар билан учрашиш, энг яхши амалиётларни солиштириб кўриш, одам савдоси билан боғлиқ ҳолатлар бўйича жиноят иши очиш ва жабрдийдаларга ёрдам бериш борасида халқаро алоқаларни яхшилаш мақсадида ўқиб-ўрганиш сафарига делегациялар жўнатди.

Ҳукумат йил давомида одам савдосининг олдини олиш масаласига жиддий эътибор қаратди. Ички ишлар вазирлиги таркибидаги одам савдосига қарши кураш бўлинмаси қонунни қўлловчи идоралар ва консулликлар амалдорларини одам савдосига қарши кураш бўйича ўқитиши юзасидан ННТлар билан ҳамкорликни давом эттириди. Бўлинма, шунингдек, одамфурушларга қарши гувоҳлик берган жабрдийдаларни қўллаб-қувватлади ва одамларни ушбу жиноятдан огоҳ бўлишга даъват этувчи кампаниялар уюштириди. Мехнат ва ижтимоий муҳофаза вазирлиги хузуридаги Ташки меҳнат миграцияси бўйича агентлик иккита ишонч телефони ва вебсайти орқали одам савдосига оид хабар берувчининг оти кўрсатилмаган маълумотлар олади.

Ҳукумат назоратидаги ОАВ ҳам жинсий, ҳам меҳнат эксплуатацияси билан боғлиқ одам савдосининг хавфи ҳақида мақолалар, эшиттиришлар ва кўрсатувлар эълон қилиб турди. Давлат тасарруфидаги телестанциялар одам савдосига қарши курашга оид номаларни эфирга узатиш, вилоятлардаги айни пайтдаги ва бўлгуси жабрдийдаларга маслаҳат берувчи ННТларнинг ишонч телефонларини жамоатчиликка етказиш бўйича маҳаллий ННТлар билан ҳамкорлик қилди. Ҳукумат ННТларга жамоат автобуслари, паспорт ва чет эллардаги консуллик идораларига одам савдоси хавфидан огоҳ қилувчи афишалар жойлаштиришга руҳсат берди.

Давлат департаментининг йиллик "Одам савдоси хисоботи"ни www.state.gov/g/tip дан топишингиз мумкин.

Ногирон кишилар

Ҳукумат 27 февраль куни БМТнинг "Ногирон кишиларнинг ҳуқуқлари тўғрисида"ги конвенциясини имзолади. Конвенцияда ногирон кишиларнинг қандай ҳуқуқлари борлиги изоҳланган ва ногиронлар ўз ҳуқуқларидан тўлароқ фойдаланиши учун қайси соҳаларда мослашув амалга оширилиши кераклиги кўрсатилган.

5 март куни бир ногиронлар ҳуқуқлари ҳимоячиси пораҳўрликда айбланиб, жиноий жавобгарликка тортилди, унга икки йиллик шартли қамоқ жазоси берилди ва 12 миллион сўм (8500 доллар) жарима солинди. Кўпчилик айблокни сохта деб ҳисоблайди ва унинг ҳимоячилик фаолияти ва ҳукуматни танқид қилгани билан боғлиқ деб билади.

Ногиронларни ижтимоий камситиш ҳоллари ҳам учради. Ҳукумат ақли ноқис кишиларга маҳсус муассасаларда ғамхўрлик кўрсатди.

Вазирлар Маҳкамаси март ойида қарор қабул қилди. Унда тиббий муассасалар ва барча тегишли жамоат ва хусусий ташкилотлар олдига ногирон қишиларни тиббий, професионал ва ижтимоий реабилитация қилиш бўйича индивидуал реабилитация дастури ишлаб чиқиш ва амалга ошириш вазифаси қўйилган.

Мехнат ва ижтимоий муҳофаза вазирлиги бир қанча ҳалқаро ҳамкорлар, шу жумладан, БМТ Таракқиёт дастури, ЮНИСЕФ, БМТнинг Таълим, илм-фан ва маданият ташкилоти ва БМТнинг Ахоли жамғармаси билан бирга икки йиллик ACCESS (Ногиронларга шароитлар яратиб бериш, фуқаролик масъулияти, иш билан таъминлаш ва жамият кўллаб-кувватлаши) лойиҳасида катнашишни давом эттириди. Лойиҳанинг максади ногиронларнинг ижтимоий камситилишига қарши кураш, уларнинг ижтимоий интеграциясини, иш билан таъминланишини ва камситилмайдиган таълим олиш имкониятларини кенгайтириш эди. Дастурга кўра, ННТ ходимлари, журналистлар, давлат органлари ходимлари, ижтимоий соҳа хизматчилари, ишга жойлаштириш мутахассислари, шунингдек, университетларнинг ногирон талабалари ўқитилди. Йил давомида ногиронлар қўйилмаган хизмат кўрсатиш жойларининг жаримага тортилгани хусусида маълумотлар учрамади. Давлат 2008 йили қонунчиликка бундай тартиббузарликлар учун энг кам иш ҳақининг 70 баробари миқдорида жарима тўлашни шарт қилиб қўйилган тузатиш киритди.

Гарчи ногиронларнинг кўпгина жамоат жойларига бориши имконияти чекланган бўлса-да, мамлакатда улар аравачасини топиш мумкин бўлди. Қонунчилик ўзбошимчалик билан ёки нохосдан ахлоқ тузатиш муассасасига жойлаштирмасликни аниқ кафолаламайди. Инсон хуқуqlари фаолларининг йил давомида хабар қилгани бўйича, бир қанча руҳан ёки жисмонан ногирон қишилар руҳий касаллик белгилари йўқлигига қарамасдан, психиатрик шифохоналарда ушлаб турилган. Соғлиқни сақлаш вазирлиги ногиронларнинг даволанишини назорат қилди, Мехнат ва ижтимоий муҳофаза вазирлиги уларни иш билан таъминлашга шароит яратиб берди.

Миллий, ирқий ва этник камсоғли қишилар

Конституция барча фуқароларга ишлаш ва ишни танлаш хуқуқини беради. Гарчи қонунчилик ишга қабул қилишда этник ёки миллий келиб чиқишига қараб камстишни тақиқласа-да, этник руслар ва камсоғли миллатларга мансуб қишилар ишлаш имконияти чекланганидан ташвиш билдириди. Одатда давлат аппарати ва бизнесда юқори лавозимлар, баъзи истисноли ҳолатлар бўлса-да, этник ўзбеклар учун банд қилиб қўйилди.

Қонунчилик фуқароликни олиш учун ўзбек тилини билишни талаб қилмайди, лекин тил нозик масала бўлиб қолди. Ўзбек тили - давлат тили, Конституцияда президент уни билиши талаб қилинади. Қонунчиликда рус тили "миллатларо мулоқот тили" экани белгилаб қўйилган. Кўпгина йирик шаҳарларда рус тилида, Самарқанд ва Бухорода эса тожик тилида кўп сўзлашилди.

Жинсий ориентация ва одамнинг ўзини у ёки бу жинсга мансуб деб билишга асосланган ижтимоий суиистеъмолликлар, камситиш ва зўравонлик ҳаракатлари

Жинсдошлари билан жинсий алоқа қилиш уч йилгача қамоқ билан жазоланади. Бесоқолбозлар, жинсдошларини яхши кўрувчи аёллар, ҳар икки жинс вакилларини яхши кўрувчилар ва жинсини жарроҳлик йўли билан ўзгартирган кишилар ташкилотлари йўқ. Бундай кишилар жамоасига қарши зўравонлик содир этилгани ёки шунга йўл берилгани ҳақида маълумот учрамади. Ишга қабул қилишда, уй-жой беришда, фуқаролик бўлмаганда, таълим олиш ёки даволанишда жинсий ориентацияга асосланган расмий ёки ижтимоий камситиш бўлгани маълум эмас, аммо бу ҳол жинсдоши билан жинсий алоқа қилиш масаласида тенгҳуқуқлиликдан кўра уни мухокама қилишга оид ижтимоий тақиқ борлигига боғлиқ бўлиши ҳам мумкин.

Бошқа ижтимоий суиистеъмолликлар ёки камситиш

Одам иммунитети танқислиги вируси/Орттирилган иммунитет танқислиги синдроми (ОИТВ/ОИТС) билан оғриганларга ижтимоий тамға босилди. ОИТВ юқтирган кишилар касали маълум бўлиб қолгандан сўнг ўзларини кўшнилари, давлат муассасалари, соғликни сақлаш соҳаси, қонунни қўлловчи идоралар ходимлари, уйни ижарага берувчилар ва иш берувчилар ижтимоий жиҳатдан яккалаb қўйганини маълум қилди. Ҳарбий хизматга чақирилган йигитлар ОИТВ билан оғригани аниқланиши билан армиядан кеткизилган. Ички ишлар вазирлигининг Жазони ўташ бош бошқармаси ОИТВ/ОИТС асли нима эканини тушунтириш ва қамоқхона нозирларини ўқитиш борасида иш олиб борди. Ҳукуматнинг ННТ фаолиятига чекловлар жорий этгани оқибатида ОИТВ/ОИТС билан оғриган кишиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган ННТлар сони кескин қисқарип кетди.

7-бўлим. Мехнаткашларнинг ҳуқуқлари

a. Касаба уюшмаси тузиш ҳуқуқи

Қонунчилик мөхнаткашларга ўз хоҳишига қараб касаба уюшмалари тузиш ва уларга бирлашиш хуқуқини беради. Мөхнаткашлар амалда бу хуқуқидан фойдаланмади, чунки улар муқобил касаба уюшмалари тузишга уриниш, худди совет давридаги сингари, тезда жазоланиши мумкин деб ҳисоблади. Қонунчилиқда касаба уюшмаларининг - фондини тартибга солиш ва активларини бошқариш билан боғлиқ қонунларда бошқа ҳолатлар кўзда тутилмаган ҳолларда - давлат маъмурий ва иқтисодий органларидан мустақиллиги белгилаб қўйилган. Амалда касаба уюшмалари марказлашган ва хукуматга қарам бўлиб қолди. Давлат назоратидаги Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси кенгаши энг катта уюшма бўлиб, расмий маълумотларга қараганда, унга мөхнаткашларнинг 60 фоизи аъзодир. Федерация раҳбарлари гарчи уюшма бошқарувида сайланса ҳам, аслида уларни Президент девони тайинлайди. Маҳаллий даражадаги барча вилоят ва ишлаб чиқариш касаба уюшмалари давлатга тааллуқли бўлди. Мустақил касаба уюшмалари йўқ эди. Қонунчилик касаба уюшмалари аъзолари ва амалдорларини камситишини тақиқлайди, аммо ушбу тақиқ касаба уюшмаларининг хукумат билан муносабатлари қалин бўлгани учун аҳамиятини йўқотди.

Қонунчилик иш ташлаш хуқуқини на таъминлайди ва на тақиқлайди. Тасдиқланмаган хабарларга қараганда, баъзи заводларда ойлик маош тўлови кечикиши билан боғлиқ иш ташлашлар бўлган.

б. Жамоа бўлиб касаба уюшмаларини ташкил этиш ва шартнома тузиш хуқуки

Касаба уюшмалари ва уларнинг раҳбарлари иш берувчиси ёки давлат назоратидаги муассасаларнинг аралашувисиз фаолият юритадиган даражада эркин бўлмади. Қонунчилик жамоа бўлиб касаба уюшмаси ташкил қилиш ва шартнома тузиш хуқуқини беради; амалда эса бу хуқуқдан фойдаланилмади. Касаба уюшмалари, гарчи соғлиқни саклаш ва иш хавфсизлиги масалаларида муайян таъсир кучига эга бўлса-да, давлат ташкилотчилигидаги муассаса бўлгани учун ваколатлари жуда оз эди.

Қонунчилиқда касаба уюшмалари корхоналар билан шартномалар тузishi мумкинлиги белгиланган, аммо уларга давлатнинг таъсири юқори бўлгани учун бирор-бир аҳамиятга эга жамоа шартномаси тузилмади. Мөхнат ва ижтимоий муҳофаза вазирлиги ва Молия вазирлиги Касаба уюшмалари федерацияси кенгаши (КУФК) билан маслаҳат қилган ҳолда давлат хизматчиларига маош белгилади. Кичик хусусий секторда маошни раҳбарият белгилади ёки ишга кириш учун шартнома тузатгандар билан алоҳида-алоҳида музокара олиб борди. Мөхнат арбитражига масъул давлат муассасаси йўқ.

Қонунчилик касаба уюшмаларига индивидуал ва жамоа мөхнати билан боғлиқ зиддиятларни назорат қилиш хуқуқини беради.

Навоий шаҳрида эркин иқтисодий зона ташкил этилди, аммо бунинг учун маҳсус қонунлар йўқ ёки меҳнат ҳақидаги тегишли қонунларда кўзда тутилган имтиёзлар у ерда амал қилмайди.

в. Зўрлаб ёки мажбурий ишлатишни тақиқлаш

Конституция ва қонунчилик зўрлаб ёки мажбурий ишлатишни тақиқлайди, бунга болалар ҳам киради, фақат талончилик, товламачилик ёки солиқ тўлашдан бўйин товлаш сингари қонунбузарликлар учун хуқукий жазолар ёки қонунчиликда кўзда тутилган бошқа ҳолатлар бундан мустасно, аммо бундай мажбурлаб ишлатиш ҳолатлари пахта терими вақтида рўй бергани, давлат органлари тиббиёт ходимлари, давлат хизматчилари, мактаб болалари, университет талабалари ва бошқаларни пахта теришга мажбур қилгани ҳақида маълумотлар олинди.

г. Болалар меҳнатини тақиқлаш ва ишга қабул қилишнинг белгиланган энг кичик ёши

Болаларни иш жойларида мажбурлаб ишлатишни тақиқловчи қонунлар бор, лекин улар ҳаётга кўнгилдагидай жорий этилмади. Миллий меҳнат кодексида болалар 16 ёшга тўлгандан сўнг ишга кириши ва иш 18 ёшгacha бўлган болаларнинг ўқишига халақит бермаслиги белгилаб қўйилган. Кодексда болаларнинг 15 ёшдан бошлаб тўлиқсиз иш куни, мактабда ўқиш бўлмаган пайти, отонасининг розилигига кўра, ҳафтасига кўпин билан 24 соат, ўқиш бўлган пайт эса ҳафтасига 12 соат ишлаш хукуки кўрсатилган. Мактаб ўқиш бўлмаган пайтлари 16-18 яшар болалар ҳафтасига 36 соат, ўқиш бўлган пайтлар эса ҳафтасига 18 соат ишлаши мумкин. Шаҳарлик 7-8 яшар болалар мактабнинг дам олиш кунлари ва таътиллар чоги оила бизнесида ишлади. Болалар, шунингдек, кўча савдоси, хизмат, қурилиш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ва транспорт соҳасида ҳам меҳнат қилди. Кўплаб мактаблар, шу жумладан, қишлоқ мактаблари куз мавсумидаги пахта терими вақтида 6-8 ҳафтага ёпилиб, ўқувчилар далага чиқди.

Хукумат пахта етишириш соҳасидаги болалар меҳнатини баҳолаш учун Халқаро меҳнат ташкилоти вакилларини таклиф ҳам этмади, уларга рухсат ҳам бермади. Хукумат ўзининг Халқаро меҳнат ташкилотининг 182- ("Болалар меҳнатининг энг ёмон турлари тўғрисида") ва 138- конвенциясини ("Ишга қабул қилишнинг энг кичик ёшини белгилаш тўғрисида") қабул қилиш хусусидаги 2008 йил апрелда ҳамда Халқаро Меҳнат Ташкилоти конвенцияларини бажариш ва болаларни ҳар йилги пахта теримига жалб қилишни бекор қилишни кўзда тутувчи миллий ҳаракати дастурига бағишиланган 2008 йил сентябрда ва бош вазирнинг пахта теримига болаларни жалб қилишни тақиқловчи 2008 йилда чиққан қарорини бажариш учун чекланган қадамлар қўйди.

Қорақалпоғистондаги маҳаллий инсон хуқуқлари гурұхларининг 10 июнда хабар қилишича, лицей, колледж, институт ва университетларнинг барча талабалари пахтани ўтоқ қилишга мажбурланған ва сифатсиз озиқ-овқат ейиш, ичимлик суви ичиш ва ахволи ёмон ётоқларда яшашға мажбур бўлган.

26 июнь куни Мехнат ва ижтимоий муҳофаза вазирилги 18 ёшга тўлмаган болаларни жалб қилиш мумкин бўлмаган ноқулай шароитга эга иш жойлари рўйхатини эълон қилди, унда пахта терими ҳам бор.

21 декабрь куни президент И.Каримов болалар меҳнатидан фойдаланганлик учун жазони кучайтириш тўғрисидаги қонунга қўл кўйди. Янги қоидаларга кўра, балогат ёшига етмаганларни ишлатиб, меҳнат қонунчилигини бузган давлат хизматчиларига энг кам иш ҳақининг 5 баробаридан 10 баробаригача (энг кам иш ҳақининг 2 баробаридан 5 баробаригача кўпайтирилди), оддий кишиларга эса энг кам иш ҳақининг 1 баробаридан 3 баробаригача жарима солинади.

Президент 24 декабрь куни Мехнат кодексининг 77-моддасига, "Бола хуқуқларини кафолатлаш тўғрисида"ги қонуннинг 20-моддасига киритилган тузатишларга имзо чекди. Янги тузатишларга кўра, 14 яшар болани ўқишига халакит бермайдиган, соғлигига ва ривожланишига зиён етказмайдиган "енгил иш"га жалб қилишга рухсат берилган ҳолат бекор қилинди. Ота ёки онанинг розилиги билан 15 яшар болалар енгил ишга жалб қилиниши мумкин бўлса-да, 16 ишга қабул қилинадиган энг кичик ёш бўлиб қолди.

2009 йилнинг куз мавсумидаги ҳосил йигим-терими даврида Сирдарё, Гулистан, Тошкент, Хоразм, Жizzах, Бухоро ва Сурхондарё вилоятларида мактаблар ёпиlgани тўғрисида маълумотлар олинди. Уларда айтилишича, маҳаллий маъмурлар мактабларни ёпиб, 12-13 яшар ўқувчиларни ишлатиш учун пахта даласига олиб чиқкан, аммо аксарият ўқувчилар 9-12-синфлардан бўлиб, ёши 14 дан юқори бўлган. Ўтмишдан фарқли ўлароқ, қўйи синфлардаги дарслар давом эттирилди. Ўқувчилар ҳар бир килограмм терган пахтаси учун 70-80 сўм (5 цент) ҳақ олди, улардан, ёшига қараб, ҳар куни 1400-3200 сўм (1-2 доллар) ишлаши учун 24-40 килограмм пахта териш талафутини қилинди.

Баъзи маълумотларга асосан, болаларнинг иш шароити йил давомида ёмонлашиб борди, на фермерлар ва на ҳукумат болаларни етарли озиқ-овқат, сув ёки ётоқ билан таъминламади.

Хабарларда айтилишича, университетлар ҳам ёпилиб, талабалар пахта далаларига юборилди. Баъзи университет талабалари пахта термагани учун ўқишдан хайдалгани, бошқалари эса хайдаш

билин қўрқитилгани маълум. Ўқитувчилар ва мактаб маъмурларидан ҳам ё ўқувчиларга бош бўлиш, ёки пахта териш талаб қилинган.

Хукумат мустақил ташкилотларга пахта етишириш соҳасидаги болалар меҳнатидан фойдаланишни ҳар томонлама баҳолашга рухсат ҳам, мамлакатда болалар меҳнатидан фойдаланишга оид маълумот ҳам бермайди.

Қонунчилик Мехнат ва ижимоий муҳофаза вазирлиги инспекторларига болалар меҳнатидан фойдаланмаслик тўғрисидаги қонунни ҳаётга жорий этишга эътибор қаратиш ваколатини бермайди. Бу ишни амалга ошириш ваколати Мехнат ва ижимоий муҳофаза вазирлиги, Бош прокурор, Ички ишлар вазирлиги ва унинг умумий терговчиларига берилган. Болалар меҳнатидан фойдалангани учун кимнингдир жиноий жавобгарликка тортилгани хусусида маълумот олинмади.

Қонунчиликда уни бузганлар учун жиноий ва маъмурий жавобгарлик белгилаб қўйилган. Хабарларга кўра, хукумат болалар меҳнатидан фойдаланишдан тийилиш тўғрисидаги миллий талабларни бажармаган 150 нафар амалдорга ҳайфсан эълон қилган, лекин айнан қайси тартиббузарликлар учун бундай маъмурий жазо тайинлангани ҳақида маълумот бермади. Қонунни ҳаётга жорий килиш мушкул бўлганига сабаб ҳукуматнинг пахта теримида болалар меҳнатидан мажбурий фойдаланишига жамият анча замонлардан бери қўнишиб қолганидир.

д. Мақбул иш шароитлари

Мехнат ва ижимоий муҳофаза вазирлиги КУФК билан маслаҳатлашган ҳолда энг кам иш ҳақини белгилайди ва таъминлади. Энг кам ойлик иш ҳақи августдан декабргача 33 минг 645 сўм (22 доллар) бўлди; декабрь ойида унинг миқдори 37 минг 680 сўмга (25 доллар) кўтарилди. Бу миқдор ишчи ва оиласининг камтаргина ҳаёт стандартини таъминлашга ҳам етмади.

Қонунчиликда стандарт иш ҳафтаси 40 соат қилиб ва 24 соатлик дам олиш даври белгиланган. Қўшимча ишлаганлик учун ҳақ тўлаш факат қоғозда бор, амалда эса бунга камдан-кам ҳолларда риоя қилинади.

Мехнат ва ижимоий муҳофаза вазирлиги касаба уюшмалари билан келишган ҳолда профессионал соғлиқ ва хавфсизлик стандартларини ўрнатади ва ҳаётга жорий қиласди. Маълумотларда бундай жорий этиш самарасиз экани билдирилди. Гарчи йўриқномаларда кафолатлар кўзда тутилган бўлса-да, кўпинча хавфли ишларда ишлайдиган ишчиларга химоя кийимлари ва анжомлари

етишмади. "Ишчининг хавфсизлиги тўғрисида"ги қонунга асосан, ишчилар, мабодо, иш берувчи тегишли хавфсизлик чораларини кўра олмаса, хавфли ишларни бажармасликка ҳақли. Умуман олганда, ишчилар ушбу ҳуқуқидан фойдаланмади, қонун ҳаётга етарли даражада жорий этилмагани учун улар иш берувчиларнинг ўч олишидан кўрқди.

Ўзбекистон 2007 йили ўз мигрант ишчиларининг бир қатор меҳнат ҳуқуqlари ҳимоясини кучайтириш учун Россия билан меҳнат миграциясига оид икки томонлама шартнома имзолади. Ушбу шартномага кўра, Ташқи меҳнат миграцияси агентлигига мурожаат қилиб, Россияда қонуний ишлаш учун рухсат олиши мумкин. Сентябрь ойида қабул қилинган дастурга кўра, тахминан, 5000 киши Россиянинг қишлоқ хўжалик ва қурилиш соҳаларида ишлаш имкониятига эга бўлди. Лекин бу ўша мамлакатда аксарияти ноқонуний меҳнат қилаётган бир миллион, ҳатто ундан ҳам ошиқ фуқароларнинг озгина қисми, холос. Агентлик, шунингдек, 3000 дан ошиқ Ўзбекистон фуқаросига Жанубий Кореяда қонуний ишлаш имконини яратиб берди. Тошкент шаҳридаги ишга жойлаштириш бюроси фуқароларнинг Польшага бориб, қурилишда қонуний ишлашига шароит яратиб бериш учун ушбу мамлакат билан алоқа ўрнатди.

Маълумотларга қараганда, кунбай ишловчи - мардикор аёллар сони, айникса, Хоразм вилоятида кўпайди. Июнь ойида бир маҳаллий ННТ берган хабарга асосан, мардикор аёллар қонун ҳимоясидан ҳам, аёллар ҳуқуклари ҳимояси ва уларни яхшилашга оид ижтимоий лойиҳалардан ҳам четда қолган. Маълумотга кўра, улар оғир шароитларида меҳнат қилган ва шунга яраша соғлигига зарар етган. БМТ Тараққиёт дастурида келтирилишича, бу ташкилот ҳукумат билан меҳнат миграциясида юрган аёлларнинг ҳуқукларини ҳимоя қилиш, мигрант аёл ишчиларга тегишли ҳукумат ва нохукумат органлари кўрсатадиган хизматлар сифатини яхшилашни мақсад қилиб кўйган лойиҳа бўйича ҳамкорлик қилган.

Демократия, инсон ҳуқуклари ва меҳнат бюроси томонидан чоп этилган

11 март 2010 йил